

Tarih ve Günce

Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Dergisi
Journal of Atatürk and the History of Turkish Republic
Sayı: 9 (2021/Yaz), ss. 363-398.

Geliş Tarihi: 9 Nisan 2021

Kabul Tarihi: 31 Temmuz 2021

Araştırma Makalesi/Research Article*

İZMİR'DE KOLERA SALGINLARI (1910-1912)

İbrahim BERÇİ**

Öz

Kolera salgınları, ortaya çıktıkları günden bu yana şehirlerin ekonomisi ve ordusu üzerinde olumsuz bir etkiye sahiptir. Üstelik savaşların gidişatını değiştirerek insanların günlük yaşamlarında derin izler bırakmıştır. Dolayısıyla İzmir'de 1910-1912 yılları arasında yaşanan kolera salgınları, tüm bu iz ve etkileri göstermesi açısından dikkat çekicidir. Bu nedenle çalışmada İzmir şehrinin günlük yaşamında, ticaretinde ve ordusunda bu salgınların neden olduğu sorunlar tartışılmıştır. Aynı zamanda bu salgınların etkilerine değinilmiş ve aralarındaki benzerlikler ve farklılıklar incelenmiştir. Bu çalışmanın ana kaynakları İzmir'de yayınlanan Türkçe süreli yayınlar ve Osmanlı arşiv belgeleridir. Ayrıca, çalışma ikincil kaynaklarla desteklenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, İzmir, Kolera, Ticaret, 1910-1912.

CHOLERA EPIDEMICS IN IZMIR (1910-1912)

Abstract

Cholera epidemics, has a negative impact on the economy and army of cities since the day they emerged. Moreover, by changing the course of wars, it has left deep marks on people's daily lives. Therefore, the cholera epidemics in Izmir 1910-1912 between years are remarkable in terms of showing all these traces and effects. For this reason, in this study the problems caused by these epidemics in the daily life, trade and army of the city of Izmir were discussed. At the same time, the effects of these

---

* Bu makalede Etik Kurul Onayı gerektiren bir çalışma bulunmamaktadır. There is no study that would require the approval of the Ethical Committee in this article.

** Pamukkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (iberici13@gmail.com). ORCID ID: 0000-0003-0161-6758.

pandemics were mentioned and the similarities and differences between them were examined. The main sources of this study are Turkish periodicals published in the city of Izmir and Ottoman archive documents. In addition, the study was supported by secondary sources.
Keywords: Ottoman State, İzmir, Cholera, Commerce, 1910-1912..

Giriş

Kolera; ince bağırsakları etkileyen, insanlarda şiddetli kusma ve ishal sorunlarına yol açan hatta tedavi edilmezse ölüme sebep olabilen bulaşıcı bir hastalıktır. Bu hastalığa *vibrio cholera* ve *vibrio eltor* isimli bakteriler neden olmaktadır. Ayrıca, hastalık kirlenen su kaynakları ile etkileşimde bulunan canlılar aracılığıyla yayılmakta ve bunu yayan bakteriler de çevre koşullarına göre 1 haftadan 3-5 aya kadar yaşamını sürdürmektedir. Ancak, bu bakteriler 55 derecenin üzerindeki sıcaklıklarda en fazla 15 dakika hayatta kalmaktadır. Bu durum ise temizliğin yeterli olmadığı, nemli ve havasız ortamlarda kolera hastalığının yayılışını hızlandırmaktadır. Bu yüzden koleraya karşı alınacak başlıca tedbir kişisel temizliğe dikkat etmektir.¹

Kolera salgını, 19. yüzyıldan itibaren dünyayı etkilemeye başlayan bir hastalıktır. Buna rağmen kökenine bakıldığında Antik Yunan tıp çalışmalarında adı geçen bir hastalık olduğu görülmektedir. Bunlar içinde de ilk olarak Hippocratic Corpus isimli Antik Yunan tıp çalışmalarını içeren koleksiyonda kolera adı geçmektedir.² Ancak, önceki dönemlerde kolera, salgın boyutuna ulaşmadığı için bilinen ilk kolera salgınının Hindistan kaynaklı olduğu ve 1768 yılından itibaren ticaret yollarını kullanan kişiler ve hacca gidenler aracılığıyla dünyaya yayıldığı bilinmektedir.³

---

¹ Elif Gültekin, *19. Yüzyılda Osmanlılarda Kolera Tedavileri*, İstanbul Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul, 2016, ss. 2-4.

² Sevdâ Ağır, *Osmanlı'da Karantina Uygulama Süreçleri ve Tepkiler (1865-1914)*, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2020, ss. 19-21.

³ Fatma Yıldız, *19. Yüzyıl'da Anadolu'da Salgın Hastalıklar (Veba, Kolera, Çiçek, Sıtma) ve Salgın Hastalıklarla Mücadele Yöntemleri*, Pamukkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Denizli, 2014, s. 19. ve detaylı bilgi için bkz. Gülcan Aras, *Hintli Hacılar Arasındaki Kolera Salgını ve Alınan Tedbirler (1831-1911)*, Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Afyonkarahisar, 2020.

1817 yılına kadar Hindistan'da mahalli olarak etkisini gösteren kolera salgını, Osmanlı Devleti'nde 1822 yılından itibaren görülmeye başlanmıştır. Bu tarihten 3-4 yıl sonra ise Avrupa'da ilk kolera vakaları görülmüştür.⁴ Kolera, ilk yayılmaya başladığında bilinmeyen bir hastalık olduğu için bulaşma şekli ve nasıl önlemler alınması gerektiği üzerine araştırmalar yapılmıştır. Ancak bu araştırmalar, 1826'da kolera salgınının Avrupa'da görülmesiyle gerçekleşmiştir. Bu nedenle araştırmalar devam ederken Avrupa devletleri, uzun yıllar veba salgını ile mücadeleleri sırasında edindikleri deneyimlerden faydalanarak koleraya karşı da öncelikle karantina sistemini uygulamışlardır.⁵

İlk yayılma sürecinde Hindistan'dan Basra Körfezi vasıtasıyla Mısır'a bulaşan ve oradan Akdeniz'e ulaşan kolera salgınları, aşı ve sağlık tedbirleri geliştirilip halka yayılana kadar geçen yaklaşık 150 yıllık bir zaman dilimi boyunca belirli aralıklarla dünyada etkili olmuş ve yüzbinlerce insanın ölümüne yol açmıştır.⁶ Ayrıca, bu salgınların pandemi haline dönüştüğü süreci ise Pollitzer eserlerinde dönemsel olarak altıya ayırmıştır.⁷

Kolera'nın pandemi halini aldığı bu altı dönem içinde ise tüm dünya kolera salgınlarının etkisinde kalmıştır. Bununla birlikte Osmanlı Devleti ve coğrafyası da bu kolera salgınlarından etkilenmiştir. Ancak, Osmanlı Devleti geniş bir coğrafyaya sahip olduğundan dolayı kolera salgınları devletin her şehrine farklı zamanlarda yayılmıştır. Bu yüzden bu salgınların etkisini inceleyen araştırmalarda şehir ve bölgelere göre farklılıkların olduğu gözlenmiştir. Örneğin kolera salgınları; Osmanlı Devleti'ne bağlı olan Bağdat'ta etkisini 1822 yılında gösterirken İstanbul ve İzmir'de ise salgının etkileri 1831 yılından itibaren görülmeye başlanmıştır.⁸ Ayrıca, Osmanlı Devleti'nde İstanbul, İzmir, Trabzon gibi şehirler başta olmak üzere devletin birçok şehrinde kolera salgınları görülmüştür. Elbette ki Osmanlı Devleti'nde

---

⁴ Metin Menekşe, "İzmir'de Kolera Salgını ve Etkileri (1893)", *TAD*, Cilt: 39, Sayı: 67, 2020, ss. 387-388.

⁵ Nuran Yıldırım, "Kolera Salgınlarında Alınan Karantina Önlemleri ve Osmanlı Toplumsal Yaşamındaki Yansımaları", *IX. Türk Tıp Tarihi Kongresi Bildirileri*, Kayseri, 24-27 Mayıs 2006, ss. 328-329.

⁶ Metin Menekşe, *a.g.e.*, ss. 388-389.

⁷ Pollitzer'e göre dünya çapında kolera salgınları 1817-1823, 1829-1851, 1852-1859, 1863-1879, 1881-1896 ve 1899-1923 yılları arasında gerçekleşmiştir.

⁸ Mesut Ayar, *Osmanlı Devleti'nde Kolera Salgını: İstanbul Örneği (1892-1895)*, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul, 2005, ss. 6-8.

kolera salgınlarının yayıldığı şehirler bunlarla sınırlı kalmamış ve Malatya⁹, Selanik, Erzurum, Konya, Uşak, Aydın, Adana, Çanakkale¹⁰ ile çevresindeki şehirlerde de bu salgınlardan dolayı can kayıpları yaşanmıştır. Fakat İzmir, İstanbul, Trabzon gibi liman şehirleri ise hem büyük bir nüfusa sahip olması hem de bölgesinin etkin ticaret kentleri olmasından dolayı kolera salgınlarıyla daha sık karşılaşmışlar ve salgınlardan daha çok zarar görmüşlerdir.¹¹

1. İzmir’de Koleranın Yayılışı ve Salgınla Mücadele

Anadolu coğrafyasına açılan ve önemli bir ticaret kapısı olan İzmir, 19. yüzyıldan itibaren gelişerek bölgesinin en gelişmiş liman kenti halini almıştır. Bu nedenle İzmir, salgın hastalıklardan en çok etkilenen Osmanlı Devleti şehirlerinden biri olmuştur. Bu yüzden Kolera salgınının İzmir’de yayılışı ticaret amacıyla gelen kişiler vasıtasıyla gerçekleşmiştir. Ancak, Osmanlı Devleti’nde ilk kolera vakaları 1822’den itibaren etkisini göstermeye başlarken İzmir’de ise bu etkiler 1831’de görülmeye başlanmıştır.¹² Fakat İzmir’in 1831 yılında kolera salgını ile tanışması veba hastalığıyla mücadele ettiği zamana rastlamıştır. Bu yüzden 1831 yılındaki ilk kolera salgını sırasında İzmir’deki ticaret merkezleri kapanmış, vebadan hariç 17.000 kişide kolera belirtileri görülmüş ve 7.000’e yakın insan yaşamını yitirmiştir.¹³ Ancak, bu rakamlar İstanbul’da 5.000’in üzerinde değilken İzmir’de 7.000 civarında koleradan ölüm görülmesi salgının tekrar sorgulanmasını gerektirmektedir.¹⁴

1831 yılından sonra ise İzmir’de ikinci kolera salgını 1848 yılında yaşanmış ve ardından sırasıyla 1854, 1865, 1871, 1872, 1890, 1893, 1894, 1895, 1896, 1910, 1912, 1913, 1916 ve 1918 yıllarında kolera salgınları şehirde ölüm ve maddi zararlara neden olmuştur.¹⁵ 1831 yılındaki ilk kolera salgınının

⁹ Detaylı bilgi için bkz. Gülseren Yücel, *Malatya Sancağı’nda Kolera Salgını (1892-1896)*, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2019.

¹⁰ Detaylı bilgi için bkz. Zeynep Melis Dönmez, *Kal’a-i Sultaniyye’de Karantina Teşkilatı ve Kolera ile Mücadele (1835-1913)*, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Muğla, 2020.

¹¹ Fatma Yıldız, *a.g.e.*, ss. 37-39.

¹² Ferdi Çiftçiöğlü, *II. Abdülhamit Döneminde İzmir’de Salgın Hastalıklar*, Celal Bayar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Manisa, 2014, ss. 47-48.

¹³ Rauf Beyru, *19. Yüzyılda İzmir’de Sağlık Sorunları ve Yaşam*, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayını, İzmir, Mart -2005, ss. 28-29.

¹⁴ Özgür Yılmaz, “İzmir’in Salgın Hastalıklar Tarihine Bir Katkı: Avrupalı Hekimlerin Gözüyle 1865 Kolera Salgını”, *Tarih ve Günce*, Sayı: 8, (Kış-2021), s. 97.

¹⁵ Detaylı bilgi için bkz. Sabri Yetkin, “Kolera Günlerinde İzmir (1910-1911)”, *İzmir Kent Kültürü Dergisi*, Sayı: 3 (Mart 2001), ss. 7-18.

etkileri geçtikten sonra ise 1848 yılına kadar İzmir’de kolera görülmemiştir. Ancak, 1848 yılının yaz dönemine gelindiğinde İzmir’de kolera salgını tekrar başlamıştır. Fakat bu salgın döneminin başlangıcı İzmir’de yaklaşık 200-300 kişinin hızla hastalanması üzerine anlaşılmıştır.¹⁶ Bu yüzden ikinci kolera salgını sona erdiği zaman İzmir’de 1903 kişi kolera sebebiyle ölmüştür.¹⁷ Bununla birlikte 1854 yılında başlayan İzmir’deki üçüncü kolera salgınında 172 kişi yaşamını kaybederken sonraki salgın 1865 yılında başlamıştır. Ancak, 1865 yılındaki bu dördüncü salgın sırasında ise İzmir’de tespit edilen kolera vakalarından salgın sonunda yaklaşık Dr. Chasseaud’a göre 1950 ve Dr. Cricca’ya göre de 2200 kişi ölmüştür. Üstelik bu salgından en çok İzmir’deki Museviler olumsuz yönde etkilenmiştir.¹⁸ Fakat İzmir’deki dördüncü kolera salgını bittikten sonra gerçekleşen 1871 ve 1872 yıllarındaki kolera salgınları ise bölgesel çapta yaşanmıştır. Buna karşın her ne kadar 1871 ve 1872’deki kolera salgınları, Osmanlı Devleti’nin çoğu şehrine yayılmamış olsa da 1890’dan 1896’ya kadar devam eden kolera salgınları sırasında sadece İzmir ve İstanbul gibi birkaç şehir değil aynı zamanda Anadolu ve Rumeli’de bulunan birçok Osmanlı şehri de bu salgınlardan zarar görmüştür.¹⁹ Bu dönemdeki salgınlar sırasında ise 1890 yılından 1893 yılına kadar İzmir’de her yaz yaklaşık 1000 kişi hayatını kaybederken 1893 yılında koleradan ölenlerin sayısı 840’a inmiştir. Ayrıca, bu yıldan sonraki salgınlarda da koleradan hayatını kaybedenlerin sayısı giderek azalmış ve İzmir’deki kolera salgınlarının 19. yüzyıldaki serüveni 1896 yılında sona ermiştir.²⁰

Osmanlı Devleti; 19. yüzyıl boyunca kolera, veba ve çiçek başta olmak üzere birçok hastalıktan zarar görmüştür. Bu yüzden bu zararın boyutunu azaltmak ve hastalıkları önlemek amacıyla bir takım tedbirler alma yoluna gitmiştir. Ancak 1831 yılındaki ilk kolera salgını sırasında Osmanlı Devleti’nin geleneksel tedavi yöntemleri kolerayı önleyememiştir. Bu nedenle Osmanlı Devleti ilk kolera salgını sırasında büyük kayıplar vermiştir. Bu yüzden Tanzimat Dönemi ile birlikte Osmanlı Devleti’nde yaşanan gelişmelerden bir tanesi sağlık alanında gerçekleşmiştir. Ancak, bu yüzyılda sık sık görülen kolera, veba, sıtma gibi çeşitli salgınlar dolayısıyla halkın bilgilendirilerek salgının önlenmeye çalışılması Osmanlı Devleti tarafından

---

¹⁶ Fatma Yıldız, *a.g.e.*, s. 44.

¹⁷ Metin Menekşe, *a.g.e.*, s. 393.

¹⁸ Özgür Yılmaz, *a.g.m.*, s. 115.

¹⁹ Fatma Yıldız, *a.g.e.*, ss. 44-50.

²⁰ Metin Menekşe, *a.g.e.*, ss. 394-395.

en çok uygulanan yöntem olmuş ve bunlar dışında salgınları önlemek için alınan tedbirler genişletilerek salgınla mücadele için Bakteriyolojihane-i Şahane gibi kurumlar faaliyete geçirilmiştir. Üstelik salgınları önlemek için kullanılan bu yöntemlerden koleraya karşı en çok uygulananları ise kordon uygulaması ve karantina ile birlikte kirli olduğu düşünülen suların kesilmesi olmuştur.²¹ Fakat bu yüzyıl boyunca Osmanlı Devleti tarafından koleraya karşı tedbirler alınmaya devam edilirken büyük can kayıplarının yaşandığı şehirlerden birisi de İzmir'dir ve bu şehirdeki ilk kolera salgını azınlık ve yabancı devletlerin hastaneleri vasıtasıyla önlenememiştir. Bu yüzden 1840 yılından itibaren İzmir'de karantina teşkilatının kuruluşuyla birlikte belediye tarafından salgın hastalıklara karşı önlemler alınmaya ve hastaneler açılmaya başlanmıştır.²² Sırasıyla da Gureba-ı Müslimin²³, Hamidiye²⁴, Emraz-ı Zühreviye²⁵ ile Emraz-ı Sariye ve İstilaiye²⁶ hastaneleri kurulup İzmir'de faaliyete başlamıştır. Ayrıca, Hollanda, İngiltere, Fransa gibi devletler ile azınlıkların kurduğu hastaneler de İzmir'deki kolera salgınlarının önlenmesine yardımcı olmuşlardır.²⁷

Ancak, Tanzimat Dönemi'nde Osmanlı Devleti'nin sağlık alanında gelişmesine yol açan etkenlerden en önemlisi kolera salgınlarının önlenememesidir. Bunun nedeni ise geleneksel tıbbi yöntemlerin hastalıklara karşı yetersiz kalmasıdır. Bu yüzden Osmanlı Devleti, diğer alanlarda olduğu gibi sağlık alanında da yönünü Batı'ya çevirerek Avrupa'daki tıbbi gelişmelerin izinden gitmeye başlamıştır. Tüm bu yaşananlar sonrası Avrupa ve Osmanlı Devleti'nde 19. yüzyıl sonlarına kadar kolera salgınlarına karşı

²¹ Detaylı bilgi için bkz. Nuray Yağcıoğlu, *Tanzimat Sonrası Osmanlı'da Salgın Hastalıklara Karşı Alınan Önlemler*, Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Erzincan, 2019.

²² Doğan Üyük, *İzmir Sağlık Tarihine Bir Katkı: İzmir Etibbasının Birinci İçtima'ı*, Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İzmir, 2015, s. 16.

²³ 1851'de hizmete başlayan hastane 2 katlı ve 60 yatak kapasitelidir. 1891-1892 kolera salgınında kapasitesi 120'ye çıkarılmış ve salgının önlenmesinde önemli katkıları olmuştur.

²⁴ Askeri hastane eskimiştir. Bu nedenle yenisinin inşaatı için Padişah II. Abdülhamit ve halkın desteğiyle 1892 yılında faaliyete başlamıştır. II. Abdülhamit'in yardımcıları da bulunduğu Hamidiye Askeri Hastanesi ismi verilmiştir.

²⁵ 1906'da yapımına başlanmış ve 1908'de tamamlanmıştır. 1913 yılından itibaren ise Eşrefpaşa Hastanesi adıyla bilinir. 1910 yılından sonraki kolera salgınlarının önlenmesinde önemli roller üstlenmiştir.

²⁶ 1910 yılında 10 yataklı bir tecrithane olarak Cemiyet-i Sıhhiye'nin desteğiyle Eşrefpaşa Hastanesinin yakınına kurulmuştur. Amacı kolera salgınına önlemektir.

²⁷ Detaylı bilgi için bkz. Mehmet Karayaman, *20. Yüzyılın İlk Yarısında İzmir'de Sağlık*, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, İzmir, (Nisan-2008).

karantina tedbirleri alınmaya çalışılsa da bu salgına sebep olan bakterinin keşfi 1883 yılında Alman Robert Koch’un çalışmalarıyla gerçekleşmiştir.²⁸

Kolera salgınlarının Osmanlı Devleti’ne en çok zarar verdiği dönem ise II. Abdülhamit’in padişah olduğu yıllar içinde yer alan 1890-1896 yılları arasındır. Bu yüzden Osmanlı Devleti’nde bulaşıcı hastalıklara karşı mücadele çalışmalarına ve sağlık alanındaki gelişmelere en çok önem veren padişah II. Abdülhamit’tir.²⁹ Bu dönemden önce Osmanlı Devleti’ndeki kolera salgınlarına karşı alınan tedbirler genellikle hastalığa yakalanan kişiyi tedavi edip evine geri gönderme üzerine yoğunlaşmıştır. Ancak, bu dönemle birlikte kolera salgınına karşı Avrupa’daki gelişmeler takip edilip getirilen uzmanların önerileri uygulanırken hastalığa yakalanan kişilerin sağlıklı hale gelmesi yeterli görülmeyerek hastalığın yayıldığı kaynağın araştırılıp salgının tamamen ortadan kaldırılması için çalışmalara başlanmıştır.³⁰ Bunun sonucunda da 1896’dan 1910 yılına kadar Osmanlı Devleti’nde ve İzmir’de ciddi kolera salgınları görülmemiştir.³¹

2. 1910-1912 Yılları Arası İzmir’de Kolera Salgınları ve Salgınların Gündelik Hayata Etkisi

Osmanlı Devleti’nde bu dönem kolera salgınları ile ilgili akademik çalışmaların geneli incelendiğinde bu salgın 1910 salgını olarak geçmektedir. 1910 yılı hem Osmanlı Devleti hem de İzmir açısından II. Meşrutiyetin getirdiği olumlu havanın sona ermeye başlayıp hastalık, savaş ve ekonomik sıkıntıların giderek artacağına sinyalini verdiği bir yıl olmuştur. Bununla birlikte bu yıl içerisinde Osmanlı Devleti, hem Yemen hem de Arnavutluk isyanlarıyla uğraşmıştır. Özellikle, Rusya’dan ticaret amacıyla gelenler vasıtasıyla Osmanlı Devleti’nde 1910 yılının ilk kolera vakaları 15 Temmuz’da Erzurum’da görülmeye başlanmıştır. Ayrıca, Ağustos ayının sonlarından itibaren ise kolera salgınının Anadolu ve Rumeli’de yayılmaya başladığı görülmüş ve salgın liman kentlerinde daha fazla etkili olmuştur.³² 1910 Kolera Salgını, İzmir’de Ekim 1910 - Mart 1911 ve Mayıs 1911 - Ekim 1911 olmak

²⁸ Erol Karıcı, *Osmanlı Hükümetlerinin Sağlık Politikaları (1908-1914)*, Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Tokat, 2017, s. 424.

²⁹ Erol Karıcı, *a.g.e.*, s. 423.

³⁰ Detaylı bilgi için bkz. Ahmet Uyanıker, *Sultan II. Abdülhamid Dönemi’nde Sağlık Alanında Yapılan Çalışmalar (1976-1909)*, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Kahramanmaraş, 2014.

³¹ Erol Karıcı, *a.g.e.*, s. 428.

³² Ahmet Asker, “Alman Konsolosluk Raporlarına Göre 1911-1914 Yılları Arasında Osmanlı Liman Kentlerinde Kolera”, *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, Sayı: 22, yıl: 2021, ss. 105-106.

üzere iki farklı döneme ayrılmaktadır ve bu durumu İzmir'deki dönemin süreli yayınları olan *Ahenk*, *İttihat* ve *Köylü* gazetelerinin haberleri incelendiğinde de açık bir şekilde görmek mümkün olmaktadır. Dolayısıyla da İzmir, bu yönüyle salgınla mücadele eden diğer Osmanlı şehirlerinden ayrılırken bu ayrılmanın etkileri İzmir'in gündelik hayatına yansımıştır.

2.a Birinci Kolera Salgını Dönemi'nde İzmir (Ekim 1910 - Mart 1911)

1910 kolera salgını hakkında İzmir basını incelendiğinde 3 Eylül 1910 tarihli *Köylü* gazetesinde yer alan "*Kolera*" başlıklı bir yazıda ilk kolera haberine rastlanmaktadır.³³ Ayrıca bundan sonraki haber ise 9 Eylül 1910'da *Ahenk* gazetesinde yer almıştır.³⁴ Buna rağmen İzmir'deki *İttihat* ve *Terakki Cemiyeti'nin* yayın organı olan *İttihat* gazetesinde ilk kolera haberi 13 Eylül'de görülmektedir.³⁵ Ancak, basında Eylül ayının başından itibaren kolera ile ilgili haberler görülmeye başlanmış olsa da İzmir'de koleranın başlama tarihi 25 Ekim 1910 olarak kayıtlara geçmiştir.³⁶ Çünkü bu tarihten önceki hastalıklar şüpheli olarak görülmüştür.

İzmir'e İstanbul'dan geldiği düşünülen ve Tıbbiye-i Mülkiye kayıtlarına göre 25 Ekim'de başlayan kolera hastalığı görülen vakaların az olmasından dolayı hem belediye hem de halk arasında sıradan bir hastalığın başladığı düşüncesini uyandırmıştır.³⁷ Dolayısıyla, İzmir Belediyesi tarafından vakaların geç tespit edilmesi ve hafif olan vakaların halk tarafından bildirilmemesi kolera salgınının önemsenmemesinin kaynağını oluşturmuştur.³⁸ Sonuç olarak İzmir'deki kolera salgınına gereken önem verilmeyince hastalık rutubetli ışık görmeyen evlerde yaşayan fakir halk arasında daha çok yayılmıştır. Üstelik kolera vakalarının yarısından ise hasta öldükten sonra haber alınabilmiştir.³⁹ Bu yüzden ilk kez 14 Kasım 1910 tarihli bir haberde yer alan "*Artık şüpheye mahal yok. İzmir'de kolera var.*" cümlesi ile İzmir'de koleranın ciddi olarak başladığı ve halk arasında şüphelerin ortadan kalktığı görülmektedir.⁴⁰ Nitekim 17 Ekim 1910'a tarihlenen bir belgede de

³³ "Kolera", *Köylü*, 3 Eylül 1910, s. 3.

³⁴ "Koleradan Nasıl Kurtulabiliriz?", *Ahenk*, 9 Eylül 1910, s. 3.

³⁵ "Kolera", *İttihat*, 13 Eylül 1910, s. 3.

³⁶ Ekrem Kadri Unat, "Osmanlı İmparatorluğunda 1910-1913 Yıllarındaki Kolera Salgınları ve Bunlarla İlgili Olaylar", *Yeni Tıp Tarihi Araştırmaları*, İstanbul, 1995, s. 60.

³⁷ Erol Karıcı, *a.g.e.*, s. 442.

³⁸ Ümmügülsüm Candeğer, "İngiliz Belgelerine Göre Osmanlı Devleti'nde Salgın Hastalıklar (1910-1913)", *III. Uluslararası Avrasya Multidisipliner Çalışmalar Kongresi*, Gaziantep, 4-7 Nisan 2019, s. 195.

³⁹ Erol Karıcı, *a.g.e.*, ss. 442-443.

⁴⁰ "Aydın Vilayeti, Ma-el-Teessüf Kolera İmiş.", *Ahenk*, 14 Kasım 1910, s. 2.

“burada zuhur eden kolera hamd olsun tahfiif etmiştir. İzmir şehri gibi varidatı belediyesi kesir olan... bir belediyeye hazinece muavenet imkanı yoktur. Umuru sıhhiye hususunda sarf edilen para ancak Anadolu’nun fakir taraflarına muavenet edilebilecek derecededir.” sözleriyle durum açıklanmıştır.⁴¹ Buna göre, İzmir’de koleranın başlayıp başlamadığı konusunda halk şüphe içinde iken belediye tarafından şehirde kolera vakalarının bilindiği anlaşılmaktadır. Üstelik İzmir Belediyesi’nin bütçe açısından kötü durumda olduğu ve salgın hastalığın önlenmesi için üst makamlardan bütçe talebinde bulunulduğu sonucuna ulaşılmaktadır. Bu yüzden İzmir’deki bu yetersizlikler ve bütçe sorunları karşısında basın tarafından bir çözüm önerisi ve ek gelir kaynağı olarak belediyenin ticarete önem vermesi istenmiştir. Ayrıca, basın tarafından Türkiye’deki tüccar sınıfı eleştirilmiş ve bir haberde İzmirliyle örnek olması amacıyla Brezilya’dan gelen bir tüccarın ürünlerini satmak için Türkiye’ye gelişi detaylı bir şekilde anlatılmıştır.⁴²

Ekonomik yönden sıkıntılar yaşansa da İzmir Belediyesi tarafından koleranın yayılmasına karşı alınması gereken önlemler ihmal edilmemiştir. Örneğin, “3 Teşrinisani 1326’dan itibaren İzmir’den çıkacaklar ilk uğrayacakları tabip bulunan merakez-i sıhhiye-i muayene-i tıbbiyeye tabi tutulmalarına...” ifadesiyle İzmir’den diğer şehirlere gidecek olan yolcuların en yakın doktor bulunan merkezlerde sağlık kontrolünden geçmeleri zorunlu hale getirilmiştir.⁴³ Fakat kısa bir süre sonra da bu tedbirin yetersiz olduğu sonucuna ulaşılarak denizden gelecek olan yolcuların tahaffuzhanelerde doktor kontrolüne alınması kararlaştırılmıştır. Üstelik İzmir Belediyesi ve Sağlık Meclisi tarafından yolcuların eşyaları ile yiyecek ve içeceklerinin de kontrol edileceği belirtilerek alınan sağlık tedbirleri genişletilmiştir.⁴⁴ Ancak bu sırada İzmir’de sağlık tedbirleri genişletilmesine karşın kolera salgınının yayılmasıyla birlikte Malta Sağlık İdaresi tarafından İzmir Limanı ve çevresi bulaşıcı hastalık bölgesi ilan edilmiştir.⁴⁵ Bu yüzden Malta ve İzmir arasındaki yolcu ve ticaret akışının kolera salgını son bulana kadar kesintiye uğradığı söylenebilir.

⁴¹ Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Dahiliye İdari (DH.İD), 46/9.1, H-12-10-1328, R-04-08-1326, M-17-10-1910.

⁴² “Bir Milletın Ticareti Nasıl Terakki Eder”, *Köylü*, 16 Kasım 1910, s. 1.

⁴³ BOA.DH.İD. 50/14.1, H-14-11-1328, R-04-09-1326, M-17-11-1910.

⁴⁴ BOA.DH.İD. 50/14.2, H-14-11-1328, R-04-09-1326, M-17-11-1910.

⁴⁵ BOA. Hariciye Nezareti Londra Sefareti (HR.SFR.3.) 610/66.2, H-22-11-1328, R-12-09-1326, M-25-11-1910.

İzmir Belediyesi ve Sağlık Meclisi tarafından koleraya karşı karantina tedbirleri alınmış olsa da İzmir’de kolera salgını giderek artmaya devam etmiştir. Bu artış ise İttihat gazetesinde “*Kolera vukuatı*” başlıklı haberlerle düzenli olarak okuyuculara aktarılmıştır.⁴⁶ Ayrıca bu haberler vasıtasıyla İzmir’de koleraya yakalananlar, karantinaya alınanlar ve iyileşenlerin listesi aralık ayından itibaren bir ay boyunca İttihat gazetesinin 2. ve 3. sayfalarında okuyuculara bildirilmiştir. Örneğin 5 ve 6 Aralık’ta 3. sayfada⁴⁷, 8 Aralık’ta 2. sayfada⁴⁸ bu başlık adı altında kolera haberine rastlamak mümkündür. Elbette ki bu haberlerde belirtilen rakamlar salgının gerçek boyutlarının bir kısmını yansıtmaktadır. Çünkü bazı köy, nahiye ve kazalarda doktor bulunmamaktadır. Hatta çoğunda da kolera sebebiyle ölümlerin haberi bildirilmediğinden belediye kayıtlarında listelenmemiş olan kolera ölümleri de vardır.

Birinci kolera salgını sırasında sürekli haberler ve bildirimler yapılmasına karşın belediye kolera salgını sürecini yönetmekte yetersiz kalmıştır. Bu yüzden İzmirli, belediyenin görevlerini yerine getiremediğini görmüş ve İzmir Belediyesi’nin “beliyye” (bela) den farksız olduğu düşüncesine kapılmışlardır.⁴⁹ Ancak daha sonra belediyenin İzmir’in ihtiyacını karşılayacak bütçesinin olmadığı anlaşılmıştır. Bununla ilgili olarak ise Köylü gazetesinin bir yazısında “*Bu durum böyle devam ederse belediye İzmir’in ihtiyaçlarını karşılayamayacaktır.*” sözleriyle İzmirli belediyenin durumu açıklanmıştır. Ayrıca, İzmir Belediyesi’nin toplam gelirinin 3.962.969 kuruş, giderinin 802.009 kuruş ve toplam bütçesinin 3.160.960 kuruş olduğu belirtilerek İzmirlilerin merakı giderilmeye çalışılmış ve belediye bütçesinin boşa harcanıp harcanmadığı araştırılmıştır.⁵⁰

Köylü gazetesi tarafından İzmir Belediyesi’nin kolera karşısında aldığı tedbirlerin yetersiz kalmasının sebepleri araştırılırken Ahenk gazetesi aracılığıyla koleraya karşı mücadele yöntemlerinden biri olan halkın bilinçlendirilmesi için yazılar kaleme alınmıştır. Bu yazılardan bir tanesinde de koleraya yakalanan bir hastanın nasıl bakılması gerektiği anlatılmıştır.⁵¹ Bu anlatımlara ek olarak doktorlar tarafından kolera hastalığına yönelik

⁴⁶ “Kolera Vukuatı”, *İttihat*, 22 Kasım 1910, s. 3.

⁴⁷ “Kolera Vukuatı”, *İttihat*, 5 Aralık 1910, s. 3 ve “Kolera Vukuatı”, *İttihat*, 6 Aralık 1910, s. 3.

⁴⁸ “Kolera Vukuatı”, *İttihat*, 8 Aralık 1910, s. 2.

⁴⁹ “Belediye Mi, Beliyye Mi?”, *Köylü*, 9 Aralık 1910, s. 1.

⁵⁰ “Görülüyor Ki Belediye Düzelemeyecek”, *Köylü*, 7 Ocak 1911, s. 1.

⁵¹ “Kolerahı Hastaya Nasıl Bakmalı”, *Ahenk*, 2 Aralık 1910, s. 2.

tedbirler doğru şekilde uygulandığı zaman durdurulamaz bir hastalık olmadığı vurgulanmıştır. Bu doktorlardan biri olan Mustafa Enver’in de koleraya karşı İzmirliyle yaptığı konuşma haberlerde yerini almıştır.⁵² Bu konuşmanın yayınlandığı habere sonraki gün ise insanların kolera hastalığına nasıl yakalandığı hakkında bilgiler verilir⁵³ devamında da İzmirliyle tarafından koleraya karşı hangi tedbirler alınması gerektiği bildirilmiştir.⁵⁴

Ahenk gazetesi vasıtasıyla halk bilinçlendirilmesine karşın kolera İstanbul’dan İzmir’e kadar yayılmış ve İzmir’de her gün en az bir kişi kolera ile ölmeye başlamıştır. Ancak, kolera ilerlemeye başlamışken İzmir-Kasaba hattındaki yolcular için sağlık kontrolü bile yapılmaması basında tepkiye neden olmuştur.⁵⁵ Üstelik bununla da sınırlı kalınmayıp kolera hastalığıyla ilgili fenni araştırmaların detaylı yapılmaması ve koleraın sebebi olan su kaynaklarının incelenmemesi dikkate değerdir.⁵⁶ Bu olumsuzluklarla beraber 31 Aralık 1910 tarihine kadar İzmir’de kolera ile ölen 62, karantinada olan 4 ve iyileşen 18 kişi olduğu haberlere yansımıştır.⁵⁷ Bu yüzden İzmir Belediyesi tarafından kolera salgınına karşı alınan önlemler yetersiz olsa da salgından vefat edenlerin sayısı az olduğu için 1911 Ocak ayına kadar İzmirliyle arasında kolera salgını önemli bir hastalık olarak görülmemiştir. Fakat İzmir’de 1911 Ocak ayına kadar ciddi oranda hastalık görülmesi de vakaların artmaya başlaması üzerine İzmir Belediyesi tarafından gazetelerdeki tepkiler dikkate alınarak imkânlar ölçüsünde tedbirlerin genişletilmeye çalışıldığı söylenebilir. Örneğin, 1 Ocak tarihli haberde İzmir Belediyesi tarafından İzmir’e girecek ve İzmir’den çıkacak yolcuların istasyonlarda sabah ve öğle vakitleri muayene edilmesine karar verilmiştir. Fakat Urla, Çeşme ve Dikili bölgesinde faaliyet gösteren vapurlardaki yolcuların muayenesi için doktor tayin olunamadığından sıhhiye komisyonu’ndan doktor gönderilmesi talep edilmiştir.⁵⁸

İzmir Belediyesi’nin tedbirler konusundaki yetersizliği zaman içinde devam etmiştir. Çünkü belediye tarafından hac ibadetini yerine getirip İzmir’e geri dönen kişiler karantinaya alınmak yerine serbest bırakılmıştır. Bu

⁵² Tabip Mustafa Enver, “Ahali-yi Muhteremeye Bir Hitap”, *Ahenk*, 7 Aralık 1910, s. 1.

⁵³ “İnsan Koleraya Nasıl ve Neden Tutulur”, *Ahenk*, 8 Aralık 1910, s. 4.

⁵⁴ “O Halde Koleraya Karşı Ne Yapmalı”, *Ahenk*, 8 Aralık 1910, s. 4.

⁵⁵ “Biraz Siyaset”, *Ahenk*, 17 Aralık 1910, s. 1.

⁵⁶ Erol Karıcı, *a.g.e.*, s. 443.

⁵⁷ “Kolera Vukuatı”, *Ahenk*, 1 Ocak 1911, s. 2.

⁵⁸ “Yolcuların Muayenesi”, *Köylü*, 17 Ocak 1911, s. 3.

yüzden bunlar da koleraya yakalanmışlardır. Hatta belediyenin bu dikkatsizliği yüzünden İzmir valisi tarafından gereken önlemlerin alınması için emir verilmiştir. Sonuç olarak ise Hacdan gelecek olan hacıların belirlenen hanlarda karantinaya alınmasına önem verilerek koleranın yayılması önlenmeye çalışılmıştır.⁵⁹

İzmir, liman kenti olması sebebiyle işçilerin sıklıkla geldiği şehirlerden biridir. Bu yüzden İzmir'e her yıl yaklaşık 7-8 bin işçi çalışmak için gelmektedir ve gelen işçiler bir odada 5-6 kişi kalmaları sebebiyle kolera salgınına yakalanma riski yüksek olanlar grubunda yer almaktadır. Bu işçilerin kolera hastalığına yakalanmaması ve sağlık kontrollerinin yapılabilmesi için Emraz-ı Sariye ve Tecrithane inşa edilmesi düşünülmüştür. Ancak belediye bütçesi olmadığından yapımı sonraya bırakılmıştır.⁶⁰ Bunun sonucunda da Tecrithane ve Emraz-ı Sariye'nin yapılamaması koleranın fakir halk arasında yayılma endişesini arttırmıştır. Bu endişe sonucunda da İzmir'deki fakir halk arasında hastalığın yayılmasını önlemek ve bunların durumlarının iyileştirmek amacıyla İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin İzmir Teşkilatı tarafından Cemiyet-i Hayriye kurulmuştur. İlerleyen günlerde ise bu cemiyet tarafından kolera salgınını önlemek için para toplanmış ve fakir halkın barınma ve yiyecek ihtiyaçları karşılanmaya çalışılmıştır. Üstelik gönüllü birçok yönetici, tüccar ve meslek sahibi tarafından bu cemiyete para yardımında bulunulmuştur.⁶¹ Aynı zamanda ise İzmir'de Cemiyet-i Hayriye'nin daha etkin bir şekilde faaliyet gösterebilmesi amacıyla 2 bin lira Sadaret'ten para tahsis edilmesi istenmiştir. Ancak, *"İzmir'de müteşekkil Cemiyeti Hayriye-i Sıhhiyeye hükümetçe iki bin lira itası tarafı sami-i sadaret-penahiye arz ve işar olunarak bu misilli muavenata mahsus hiçbir karşılık olmadığı gibi... karşılığı bulunan masarif-i gayr-i melhuz tertibi dahi elyevm meblağ-ı mezburu tesviyeye gayr-i müsait bir halde bulunduğundan..."* ifadelerinden de görüldüğü üzere Cemiyet-i Hayriye için tahsis edilmek istenen paranın karşılanmasının mümkün olmadığı anlaşılmıştır.⁶²

1911 yılına kadar geçen süre İzmir kentinde koleranın yayılmasını önlemek ve bu hastalığa karşı tedbirler almaya çalışmakla geçerken 1911 Ocak ayında ise Yemen bölgesindeki gerginliklerin giderek artması sonucunda

⁵⁹ "Hacılar Gelir Ne Tedbir Kurulur", *Köylü*, 20 Ocak 1910, s. 2.

⁶⁰ BOA.DH.İD. 126/32.1, H-04-06-1330, R-08-03-1328, M-21-05-1912.

⁶¹ "İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne Mensup Cemiyet-i Hayriye-i Sıhhiyeden", *Köylü*, 25 Ocak 1911, s. 3.

⁶² BOA.DH.İD. 126/32.2, H-04-06-1330, R-08-03-1328, M-21-05-1912.

Yemen İsyanı ortaya çıkmıştır. Osmanlı Devleti öncelikle Anadolu ve Rumeli'den asker sevk ederek bu isyanı bastırmayı düşünmüştür. Buna karşın İzmir ve çevresindeki kolera salgınından dolayı İzmir Limanı'ndaki gemiler vasıtasıyla sevk edilmesi planlanan askerlerde hastalık görülmesi üzerine Anadolu'dan Yemen'e asker sevki iptal edilmiştir. Ayrıca, hava değişimi için gönderilecek veya terhis olunacak askerlerin arasında da koleraya yakalananlar olmuştur. Bunun sonucunda da bu askerlerin en yakın askeri hastanelerde tedavi edilmesine karar verilmiştir. Ancak, askeri hastane olmayan yerlerde askerlere bir oda tahsis edilerek askerlerin bu odada tedavi edilmelerine karar verilip ikinci ile üçüncü ordu tarafından silah altına alınacak askerlerin de önce karantinaya alınması kararlaştırılmıştır.⁶³

Elbette ki İzmir'deki kolera salgını Yemen'e gönderilmek üzere toplanan askerler üzerinde de yayılmaya başlayınca İzmir'e komşu yerleşim yerleri tarafından da kolera salgınına karşı gerekli tedbirler alınmaya çalışılmıştır. Örneğin bir arşiv belgesinde *"Ayvalık kaymakamlığından ahiren alınan telgrafta müfrezenin kışlayı ve karakolları tahliye ettiği ve diğer müfreze i'zaminun adem-i imkanı İzmir kaymakamlığından bildirildiği beyanıyla... takviyesi mümkün bulunmayan polis ve jandarma ile aram-ı asayiş-i izhar-ı endişe olunmuş ve... hiç olmazsa otuz kırk kişilik bir müfreze-i askeriyenin sürat-i i'zami..."* ifadelerinden anlaşılacağı üzere İzmir'deki kolera salgınının Ayvalık müfrezesinde yayılmaya başlaması karşısında Ayvalık'taki kışla ve karakollar tahliye edilmiştir.⁶⁴ Bu tahliye sonucunda da Ayvalık'ta güvenlik sorunlarının yaşanmaması için İzmir'den acilen 30-40 kişilik askeri birliğin görevlendirilmesi istenmiştir. Aynı zamanda da İzmir'in çevresinde koleraya karşı gerekli önlemler alınmaya devam edilirken şehir merkezinde koleraya yakalanan askerlere de karantina tedbirleri uygulanmıştır. Örneğin bir belgedeki *"İzmir'de bulunan on üçüncü alayın altı yüze iblağ edilen ikinci taburunun koleradan dolayı Yemen'e sevkinden sarf-ı nazar olunduğundan bazı muvaffaktan İzmir'e celp edilen efradın tekrar mahallerine iadesi ve icap ederse bunların karantina da beklettirilmesi..."* ifadelerinde görüldüğü üzere İzmir'den Yemen'e sevki düşünülen 600 kişilik 13. Alay karantinaya alınmıştır. Ayrıca, Ayvalık askeri müfrezesinin de İzmir'deki 13. Alay gibi kolera salgını sebebiyle askerlerinin önce karantinaya alınmasına ve sonra da evlerine geri gönderilmesine karar verilmiştir.⁶⁵

⁶³ "Asker Hastalar İçin", *İttihat*, 24 Ocak 1911, s. 2.

⁶⁴ BOA.DH.İD. 19/22.3, H-24-01-1329, R-12-11-1326, M-25-01-1911.

⁶⁵ BOA.DH.İD. 19/22.5, H-24-01-1329, R-12-11-1326, M-25-01-1911.

Tüm bu alınan tedbirlere rağmen 1911 Ocak ayıyla birlikte İzmir’de kolera salgınının askerler arasında da yayılması salgın tedbirlerinin tekrar genişletilmesine neden olmuştur. Örneğin İzmir’deki salgının daha da büyümesinin önüne geçebilmek amacıyla İzmir ve Selanik arasındaki yolcu vapurlarına da sağlık denetimleri getirilmiştir. Ancak, belgedeki “*Kolera münasebetiyle Selanik ve İzmir’den gelen vapurların muayenesi zımnında kayık ücreti vesaire gibi Limni tabibi tarafından ihtiyar edilen masrafin killetine binaen mahali belediye varidatından tesviyesi lazım geleceği meclisi tıbbiye-i mülkiye ve sıhhiye-i umumiye riyasetinden...*” ifadelerine göre de Limni’de muayeneye tutulan yolcuların masraflarını kayık ücretleri karşılamadığından açığın mahalli idareler tarafından karşılanması istenmiştir.⁶⁶ Fakat yaşanan kısmi olumsuzluklara karşın alınan bu önlemler sonrası 1911 Şubat ayına gelindiğinde İzmir’deki kolera salgını giderek azalmaya başlamıştır.

İzmir’deki kolera salgınının azalmaya başlamasıyla birlikte ilk önce kolera nedeniyle eğitime ara vermiş olan İzmir’deki İttihat ve Terakki Merkez Ticaret Mektebi’nde mektebin Cumartesi günü açılmasına izin verildiği basın aracılığıyla İzmirliyle paylaşılmıştır.⁶⁷ Ancak, koleranın hafiflemesi sonucu sıhhiyenin dağılması beklense de doktorlar maaşlarını alamadıkları için emeklerinin karşılığını almak amacıyla sıhhiye heyetine sık sık uğramaya devam etmişlerdir.⁶⁸

O günlerde İzmir Belediyesi’nin karşılaştığı bir diğer sorun kolera sebebiyle göreve alınan doktorlara ne olacağıdır. Basına yansıyan bir telefon konuşmasında da bu konu geçmektedir. Bu konuşmadaki bir ifadeye göre de koleranın sona ermesine bağlı olarak salgın sebebiyle teftiş heyetinde göreve alınmış olan yedi doktorun görevine son verildiği öğrenilmektedir. Ayrıca salgından önce ise İzmir’de dört doktorun görevde olduğu anlaşılmaktadır. Fakat salgın sırasında göreve getirilen doktorlar arasından altı kişinin seçileceği ve bunların 1000 kuruş maaşla göreve başlayacakları çıkarımına ulaşılmaktadır.⁶⁹

İzmir’deki kolera salgınının hafiflemesi İzmir’de tamamen karantinaların kalkmasını beraberinde getirmemiştir. Çünkü Sağlık Meclisi tarafından İzmir’e gelecek ve İzmir’den gidecek olan yolcuların en yakın tahaffuzhanelerde 24 saat karantinada tutulmasına yönelik tedbir

⁶⁶ BOA.DH.İD. 7/4.1, H-07-02-1329, R-25-11-1326, M-07-02-1911.

⁶⁷ “Kolera Sebebiyle Kapatılmış Olan Mektepler”, *Köylü*, 8 Şubat 1911, s. 3.

⁶⁸ “Telefon Başında”, *Köylü*, 15 Şubat 1911, s. 3.

⁶⁹ “Telefon Başında”, *Köylü*, 16 Şubat 1911, s. 3.

uygulanmaya devam edilmiştir.⁷⁰ Zaman içinde kolera salgınına karşı alınan tedbirler hafifletilmiş ve en son Köylü gazetesine göre Rumi: 16 Şubat 1326 tarihinden itibaren İzmir’den gidecek olan ve İzmir’e gelecek olan yolcuların karantinaya alınmayacağı ve sadece ayakta muayene edileceği duyurulmuştur.⁷¹

1911 Şubat ayı sona ererken İzmir’deki kolera salgının hafiflemesiyle beraber hastalık vakalarının görülmediğini bildiren haberler basında yer almaya başlamıştır. Bu haberler üzerine de İstanbul Sağlık Meclisi tarafından İzmir’e karşı alınan karantina ve tedbir kararı kaldırıldığı haberlere yansımıştır.⁷² Ancak, İzmir’deki sıhhi tedbirlerin kaldırılması Mart ayının ilk haftasında gerçekleşmiştir. Çünkü İttihat gazetesinin Şubat ayındaki son haberinde bile “İzmir’de birkaç gündür kolera vakaları görülmemiştir. Böyle devam ederse İzmir’deki sıhhi tedbirler kaldırılacaktır.” ifadeleriyle tedbirlerin kaldırılmadığı belirtilmiştir.⁷³

25 Ekim 1910 tarihinden 1911 Mart ayına kadar İzmir’de etkisini gösteren bu salgın İzmir’deki 1910 Kolera Salgınının birinci dönemidir. Bu dönemde çoğu vakanın kayıtlara geçmemesinden dolayı kolera salgınına yakalanan ve ölenlerin sayısı azdır. Çünkü kayıtlara göre İzmir’de 6 Şubat 1911 yılına kadar kolera salgınına 247 kişi yakalanmış ve 102 kişi salgından ölmüştür.⁷⁴

2.b Kolera Vakalarının Görülmediği Ara Dönem (Mart 1911 - Haziran 1911)

İzmir’de yaklaşık 4-5 ay etkisini gösteren kolera salgını 1911 Mart ayıyla birlikte sona ermiştir. Böylece İzmir’deki 1911 Haziran’a kadar sürecek olan 3 aylık bir ara döneme geçilmiştir. Bu ara dönemde İzmir Belediyesi tarafından salgın sırasındaki eksikliklerin listelenmesi için İzmir Sıhhiye Komisyonundan rapor hazırlanması istenmiştir. Bunun üzerine çalışmalar başlanan İzmir Sıhhiye Komisyonu 30 Nisan 1911 (Rumi: 17 Nisan 1327) tarihinde İzmir Belediyesi’ne raporunu sunmuştur. Bu rapora göre öncelikle “...dört belediye tabibinin... sıhhiye komisyonu’na münasip görülecek mevkiide üç ay müddetle tedabiri sıhhiye-i umumiyyede istihdamı...” ifadesiyle sıhhiye

⁷⁰ “24 Saatlik Karantina”, *Köylü*, 25 Şubat 1911, s. 3.

⁷¹ “Karantina Kalktı”, *İttihat*, 2 Mart 1911, s. 2.

⁷² “Karantina Kalktı”, *Köylü*, 19 Şubat 1911, s. 2.

⁷³ “Kolera Yoktur”, *İttihat*, 28 Şubat 1911, s. 3.

⁷⁴ Erol Karıcı, *a.g.e.*, s. 444.

komisyonunun belirlediği yerlerde 4 doktorun 3 ay görevlendirilmesi istenmiştir. Ayrıca bu doktorlara “*şehri yirmi kuruş maaş*” yani günlük 20 kuruş bir ücret verilmesi uygun görülmüştür. İkincil olarak ise 3 adet etüv makinesinin birer tanesinin Aydın ile Manisa’ya gönderilmesi ve gerektiğinde de şimendiferle taşınması önerilmiştir. Bunun yanı sıra “*Beyrut-Çeşme tarihi üzerinde lüzumunda tesis olunabilecek teçhizat karantinası hizmetinde kurulması*” ifadesiyle de raporda Beyrut ve Çeşme liman yolu üzerinde gerekirse teçhizatları hazırlanarak karantina kurulması talep edilmiştir. Ayrıca alınacak olan etüv makineleri içinde yaklaşık 4 bin franklık ücretin belediyeler tarafından karşılanması ve çalışmakta olan 9 pülverizatörün de sık sık bozulmasından dolayı 5 tane yeni pülverizatörün getirilmesi gerektiği ifade edilmiştir. Ancak belediye tarafından ise bu rapordaki eksiklerin alımı “*bu babdaki teklifin vaktinde icra olunmak üzere tehiri*” cümlesinde de görüldüğü üzere salgın başlayana kadar ertelenmiştir. Bunun yanı sıra Adana’da kolera salgını devam ettiğinden kaynakların Adana’ya aktarılması talep edilerek raporda sunulmuş olan tecrithane ve tefrithane inşası maddi durumun yetersizliği ileri sürülerek gerçekleştirilmemiştir. Buna karşılık olarak da halk tarafından kolera salgını sırasında Vezir ve Osman Ağa sularının kesilmesi sonucu yaptırılmış olan 36 çeşmenin ise ne kadar masrafla yapıldığının belediye tarafından açıklanması istenmiş ve bu da rapora eklenmiştir. Raporda bu maddelerle sınırlı kalınmayarak polis, jandarma ve sağlık görevlilerinden nasıl yararlanılabileceğinin ve bunların atanma şekilleriyle sağlık yapılanmalarının nasıl uygulanacağını da İzmir Sıhhiye Komisyonu tarafından belirlenmesi gerektiği yazılmıştır.⁷⁵

İzmir Sıhhiye Komisyonu’nun raporunda belirttiği talep karşısında ise belediyenin tutumu bir arşiv belgesinde “*İdare-i mahsusat-ı vilayat kanunu muvakkatının seksen sekizinci maddesinin dokuzuncu fıkrası mucibince müessesat-ı hayriyenin tesisi ve idaresi vilayata ait olduğu cihetle emraz-ı sariyenin men-i intişarı için temini...*” ifadeleriyle açıklanmış ve buna göre vilayet kanunundaki 88. maddenin 9. fıkrasına göre hayır kurumları ve hastalıkla mücadele için kurulan kurumların vilayete ait olduğu belirtilmiştir. Ayrıca bunların kurulması için gerekli kaynağın temin edilmesini de belediyelerin gerçekleştireceği ifade edilmiştir.⁷⁶ Çünkü İzmir Sıhhiye Komisyonu, belediyeye sunduğu raporda belediyenin sağlık görevlilerini atama yetkisi ve hastalığa karşı kullanmak için gerekli olan malzemelerin temini yetkisini

⁷⁵ BOA.DH.İD. 126/32.5, H-04-06-1330, R-08-03-1328, M-21-05-1912.

⁷⁶ BOA.DH.İD. 126/32.4, H-04-06-1330, R-08-03-1328, M-21-05-1912.

belediyeden istemiştir. Ancak, bu belediyenin kabul edemeyeceği bir istektir. Bu yüzden belediye tarafından bu komisyona yukarıda alıntı ile verilen cevap gönderilmiştir.

2.c İkinci Kolera Salgını Dönemi’nde İzmir (Haziran 1911 - Ekim 1911)

1911 Mayıs sonlarına gelindiğinde ise İzmir’de tekrar kolera salgını etkisini göstermeye başlamıştır. Böylece İzmir’de kolera salgının görülmediği 3 aylık ara dönem son bulmuş, yerini ikinci salgın dönemine bırakmış ve bu salgın döneminin başladığına dair ilk haber Ahenk gazetesinde yer almıştır. Bu habere göre de ikinci salgın dönemindeki ilk kolera vakası 27 Mayıs 1911 tarihinde 50 yaşlarındaki Angela isimdeki bir kadında görülmüş ve bu kadın sonraki gün vefat etmiştir.⁷⁷

Kolera vakalarının tekrar görülmeye başlaması karşısında İzmir Belediyesi, “İzmir de zuhur eden koleranın men, tevsi ve intişarı esbabının temini için şimdilik sarfına lazım görülen üç bin liranın acilen irsali” ifadesine göre meclisten kolera salgının önlenmesi amacıyla öncelikle 3 bin liralık bir paranın gönderilmesini istemiştir.⁷⁸ Ancak, İzmir’de görülen kolera salgını önlemek için istenen 3 bin liralık bütçe yerine meclis tarafından 1.500 liralık bir para gönderilmesine karar verilmiştir.⁷⁹ Fakat bu para nezaret bütçesinden karşılanamayınca kolera salgını önlemek amacıyla ihtiyaç duyulan paranın hazineden karşılanması yoluna gidilmiştir.⁸⁰ Buna yönelik alınan arşiv belgesindeki bir kararda ise İzmir’de yayılmaya başlayan kolera salgınının önlenmesi için meclis kararıyla İzmir Belediyesi’ne 1.500 lira gönderileceği bildirilmiş ve bu paranın da Maliye Nezareti’nden alınması kararlaştırılmıştır.⁸¹

1911 Haziran ayında kolera salgını sadece İzmir’de değil aynı zamanda İtalya genelinde de yayılmıştır. Bunun üzerine İtalya’dan gelecek olan vapur ve yolcuların sağlık kontrolünden geçirilmesine karar verilmiştir.⁸² Ancak, İzmir Belediyesi bu kez kolera tedbirlerini alma konusunda daha hızlı hareket etmiştir. Kolera salgını yayılıp ilerlemeden önce kolera sebebiyle İzmir’deki okulların geneli tatil edilip yapılması düşünülen sınavlar da sonraki yıla

⁷⁷ “Kolera”, *Ahenk*, 11 Haziran 1911, s. 3.

⁷⁸ BOA. Babiali Evrak Odası (BEO.), 3897/292245.1, H-26-05-1329, R-12-03-1327, M-25-05-1911.

⁷⁹ BOA.BEO. 3898/292348.1, H-30-05-1329, R-16-03-1327, M-29-05-1911.

⁸⁰ BOA.BEO. 3898/292348.2, H-30-05-1329, R-16-03-1327, M-29-05-1911.

⁸¹ BOA.DH.İD. 50/45.9, H-01-06-1329, R-17-03-1327, M-30-05-1911.

⁸² “İtalya’da Kolera”, *Ahenk*, 15 Haziran 1911, s. 2.

ertelenmiştir.⁸³ Alınan kısmi önlemlere karşın İzmir Belediyesi'nin koleraya karşı harekete geçmek ve tedbir almakta geciktiğine yönelik haberler basında yer almıştır. İzmir ve Selanik'te kolera vakalarının görülmesi üzerine Yunanistan'ın daha salgın belirtileri görülmeden sağlık tedbirlerini almaya başladığına yönelik haberlere yer verilmiştir.⁸⁴ Basında bu haber ve eleştirilerin yapıldığı günlerde kolera İzmir'den Denizli, Tavas ve Sarayköy çevresine doğru yayılmaya başlamıştır.⁸⁵ Ayrıca, 1911 Temmuz ayı ile birlikte de kolera salgını Torbalı, Sarayköy, Kızılcabölük ve Denizli'de ölümlere yol açmıştır. Bunun üzerine belediyeler tarafından kolera salgınının önlenmesi için meclisten bütçe talebinde bulunulmuş ve sağlık tedbirlerini alabilmek için Sarayköy Belediyesi 10 bin ve Kuşadası Belediyesi de 15 bin lira meclisten para istemiştir.⁸⁶ Bu sırada da İzmir ve çevresinde kolera salgını yayılmaya devam ederken Manisa'da salgın hastalık görülmediğinden her yıl kurulan panayır tekrar kurulmuştur. Fakat Manisa'nın Haros köyünde her yıl kurulmakta olan panayıra İzmir'de görülen kolera salgını sebebiyle gelen ziyaretçi sayısı azalmıştır. Bu yüzden Haros köyünün sakinleri İzmir Belediyesi'ni suçlamıştır. Ancak, İzmir'den kolera sebebiyle panayıra gelen olmadığı gibi İzmir tarafından da panayır ziyaretçilerine engel olunmamıştır.⁸⁷

İkinci kolera salgını sırasında İzmir Belediyesi'nin salgın tedbirlerini alma konusunda daha hızlı olduğu görülse de uygulanma konusundaki eksiklikleri ise hala devam etmektedir. Örneğin İzmir'in en işlek sokaklarından Kemeraltı'nda çürük meyve sebzeler ve kokmuş peynirlerin satıldığı, bunların da koleraya davet çıkardığı gazetelerde yer almıştır. Ancak salgının etkileri İzmir'de daha tam olarak görülmediğinden dolayı halk arasında kolera belirtileri sebebiyle nezleye benzetilerek ciddiye alınmamıştır.⁸⁸ Ayrıca, İzmirliilerin kolera salgını konusunda şüpheye düşmesinin diğer bir sebebi de Hacı Bey Sokağındaki yaşanan olay olmuştur. Bu olayda ise vefat eden bir kişiyi 3 doktor kontrol etmiştir. Bu kişiyi kontrol eden 2 doktor ölüm sebebinin kolera olmadığını ifade ederken 3. doktor bu kişinin kolera yüzünden öldüğünü söylemiştir. Fakat 2 doktor kolera olmadığı söylemesine rağmen 3. doktorun kolera var demesiyle bölge kordon

⁸³ "Aydın Vilayeti-Seyahati Hümayun- Mektepler Tatil", *Ahenk*, 23 Haziran 1911, s. 2.

⁸⁴ "Yunanistan'da Kolera Endişesi", *Ahenk*, 29 Haziran 1911, s. 2.

⁸⁵ "Kolera Tevsi Ediyor", *Ahenk*, 30 Haziran 1911, s. 2.

⁸⁶ "Mülhakattaki Kolera Listesi", *İttihat*, 2 Temmuz 1911, s. 3.

⁸⁷ *BOA.DH.İD.* 116/20.1, H-08-07-1329, R-22-04-1327, M-05-07-1911.

⁸⁸ "Kolera Mı Nezle Mi", *Ahenk*, 3 Temmuz 1911, s. 3.

altına alınmıştır. Bu yüzden kolera hastalığına karşı doktorlar arasında yaşanan bu fikir ayrılığı halk arasında kolera olmadığı yönünde bir düşünce oluşmasına neden olmuş ve kordon altına alınan bölge sakinleri de bu durumdan rahatsız olarak kolera kordonunun kaldırılmasını istemiştir.⁸⁹

İzmir'de halk arasında kolera salgınına yönelik şüpheler devam ederken İzmir Belediyesi tedbirleri genişleterek şimendifer istasyonlarında doktor muayenesini zorunlu hale getirmeye karar vermiştir. Ancak bu karar doktor yetersizliği sebebiyle tüm istasyonlarda uygulanamamış ve muayene işlemlerini beklemek istemeyen yolcular da muayene yapılan istasyondan önceki istasyonlarda inmeye başlamışlardır. Örneğin İzmir'den şimendiferle hareket eden yolcular Kabaklık İstasyonu'ndaki tahaffuzhanede sağlık kontrolünü beklememek için Kocabaş ve ilerisindeki diğer istasyonlarda şimendiferden inerek yollarına devam etmişlerdir. Bunun üzerine İzmir Belediyesi tarafından Hüdavendigâr vilayetine yazı gönderilerek doktor kontrolünden geçmeden yolcuların inmesini engellemek için tedbirler alınmaya çalışılmıştır.⁹⁰ Fakat kolera salgınına karşı İzmir'deki bütün önlemler belediye tarafından alınmamıştır. Çünkü Sıhhiye Meclisi tarafından Tıp Fakültesi şefi olan Samuel Bey İzmir'deki kolera salgınının önlenmesi için sağlık memurlarının başkanlığını yürütmek üzere göreve getirilmiştir.⁹¹ Ayrıca, kolera sağlık tedbirlerine uyulmazsa ölüm oranı yüksek ciddi bir hastalık olduğundan ahali de salgının önlenmesinde bir takım görevler üstlenmiştir. Fakat kolera salgınının önüne geçmek için belediye ve sıhhiyenin önemi büyüktür. Bu nedenle de hastalığın yayılmasını önleme ve halkı bilgilendirme gibi amaçları olan Heyet-i Teftişîye İstanbul'da kurulmuş ve İzmir'e gönderilmiştir.⁹²

Alınan tedbirler ve yapılan görevlendirmelere rağmen İzmir'deki kolera salgını 1911 Temmuz ayında yayılmaya devam etmiştir. İzmir Belediyesi tarafından ikinci kolera salgını başladığı tarihten itibaren harcanan para miktarı basına göre 8500 liraya ulaşmıştır.⁹³ Ancak, belediyenin tedbirleri alıp uygulamaya devam etmesine karşın İzmir'deki kolera salgınının önlenmesi tabiiyet-i ecnebiye sorunu sebebiyle de verimli olarak

⁸⁹ "Hacı Bey Sokağı'ndaki Kolera", *Ahenk*, 6 Temmuz 1911, s. 3.

⁹⁰ *BOA.DH.İD.* 50/53.1, H-02-07-1329, R-16-04-1327, M-29-06-1911.

⁹¹ *BOA.DH.İD.* 50/2.1, H-07-07-1329, R-21-04-1326, M-04-07-1911.

⁹² "Kolera Münasebetiyle Dersaadette İ'zam Buyurulan Heyeti Teftişîyenin Beyannamesidir", *İttihat*, 27 Ağustos 1911, s. 3.

⁹³ "Kolera Tahsisatı", *Ahenk*, 9 Temmuz 1911, s. 2.

uygulanamamıştır. Çünkü ecnebler, kapitülasyon ayrıcalıklarına sahip oldukları için belediye tarafından da tedavilerine öncelik verilen sınıf olmuştur. Bu durum ise basında tepkileri arttırmıştır. Fakat karantinaya alındığı halde yaşadığı yerden ayrılmak istemeyen ecnebler, tedavilerine öncelik verilmesine rağmen tebaası bulunduğu konsolosluklara İzmir Belediye'sini şikâyet etmişlerdir. Bu yüzden belediye salgın tedbirlerini bütün İzmirli'lere uygulama konusunda çaresiz kalmış ve salgın önlenememiştir. Ayrıca, basın tarafından Rusya'da böyle bir sorun olmadığı için Rus halkının kolera ve veba gibi hastalıklardan kurtulmasının daha kolay olduğu ifade edilmiştir.⁹⁴

Koleraya karşı İzmir'de tedbirler alınmaya devam edilirken tedbirlerin belediye bütçesini zor durumda bırakması üzerine belediye doktorlarının maaşları ödenememiştir. Bunu ödemek için ise mazuliyet sandıkları⁹⁵ bir çözüm olarak düşünülmeye rağmen mazuliyet sandıklarındaki para miktarı da yetersiz kalmış ve gerekli tedbirlerin alınması için çalışmalar yürütülmeye başlanmıştır.⁹⁶ Bu çalışmalar sonucunda da İzmir'deki kolera hastalığını önlemekle görevlendirilen belediye doktorlarına günlük birer meci diye verilmesi kararlaştırılmıştır.⁹⁷ Bu sırada ise kolera salgını, Manisa ve Uşak'a da yayılmış ve bununla ilgili haberler basına yansımıştır.⁹⁸

1911 Ağustos ayına gelindiğinde İzmir'de kolera salgını etkisini sürdürmeye devam etmiştir. Soma-Bandırma demiryolu hattının inşaatına salgın sebebiyle ara verilmiştir. Ancak bu durum yiyecek ve eşyaların taşınmasında sorunlara neden olmuş ve devamında asayiş problemlerine yol açmıştır. Bunun üzerine demiryolu hattındaki inşaatı devam edilmesine karar verilmiş ve inşaatın hızlı bir şekilde bitirilmesi demiryolu şirketinden istenilmiştir.⁹⁹ Ayrıca, bu tarihten sonra kolera salgınına karşı belediye araçları da yetersiz kalmaya başlamış, İzmir Belediyesi tarafından karantinaya alınacak hastaların tespiti ve taşınması amacıyla yeni bir muayene aracı temin edilmesine karar verilmiştir.¹⁰⁰ O günlerde de İzmir'e

⁹⁴ "Kolerada Bile Kapitülasyon", *İttihat*, 16 Temmuz 1911, s. 2.

⁹⁵ Görevden alınan memurların ihtiyaçlarını karşılamaları için verilen mazuliyet maaşlarını ödemek amacıyla görevde bulunan memurların maaşlarından %1 kesinti yapılarak toplanan paralarla oluşturulan fonun diğer adıdır. (Günümüzdeki benzeri İşsizlik Sigortası Fonu'dur.)

⁹⁶ "Belediye Doktorları", *İttihat*, 17 Temmuz 1911, s. 3.

⁹⁷ "Tabiplere Yevmiye", *İttihat*, 28 Temmuz 1911, s. 3.

⁹⁸ "Manisa'da Kolera Tebeyyün Etti", *İttihat*, 17 Temmuz 1911, s. 3. ve "Kolera Bizi De Selamladı", *Ahenk*, 21 Temmuz 1911, s. 3.

⁹⁹ BOA.DH.İD. 4/33.1, H-11-08-1329, R-25-05-1327, M-07-08-1911.

¹⁰⁰ "Belediyenin Kolera Arabası", *Ahenk*, 9 Ağustos 1911, s. 2.

Tirmijgan Vapuru ile gelen Osmanlı Donanması’nın Sağlık Müfettişi Mehmet Rauf Bey kolera sebebiyle vefat etmiştir. Dolayısıyla Tirmijgan Vapuru’ndaki yolcular İzmir’de karantinaya alınmıştır.¹⁰¹

Karantina ve tedbirlere rağmen 1911 yılı Ağustos ayında İzmir ve çevresindeki kolera salgını ciddi boyutlara ulaşmıştır. Bu yüzden İzmir’den incir ithal eden Amerika, ithalatını azaltmış ve meyve sebze ithalatını da devam ettirme konusunda basının iddiasına göre tereddüt içine düşmüştür.¹⁰² Dolayısıyla incirler toplanırken kolera salgının yayılmaması amacıyla sıhhiye meclisi tarafından bölgeye müfettiş görevlendirilmiştir. Bu müfettiş de yaptığı incelemeler sonucunda belediyelere uyulmasını gerekli gördüğü üç teklifini yazıyla bildirmiştir. Buna göre sıhhiye müfettişi birinci teklifinde pazarların kasaba ve köylerin dışına kurulmasını önermiştir. İkinci teklifinde ise incir hasat edilmeden önce köylülerin bağ ve bahçelerinde kalmaları teklifinde bulunmuştur. Ayrıca, üçüncü ve son teklifinde de hastalığın görülmesi halinde doktor ile dezenfektörün hazır bulundurulmasını ve gerekli tedbirlerin alınmasını istemiştir.¹⁰³ Ancak doktor yetersizliği sebebiyle hastalık İzmir’in çevresindeki köylere de yayılmış ve kolera hastalığı görülen köyler tarafından doktor talebinde bulunulmasına rağmen bunların istekleri yerine getirilememiştir.¹⁰⁴ Üstelik İzmir’deki diğer bir sorun ise incir hasat mevsimi gelmesine karşın kolera salgınının sona ermemiş olmasıdır. Bundan dolayı da incirlerin taşınması sırasında yüzlerce işçi çalıştırılacak olan incir hanlarında insan yoğunluğu artacağı için bu durum karşısında kolera hastalığının hızla yayılacağı beklenmektedir. Bu nedenle de koleranın yayılmaması için İzmir Belediyesi ve Sıhhiye Komisyonu tarafından incir hanlarının kolera salgını sırasında uymaları gereken 24 maddelik tedbir listesi hazırlanmış ve ilgili yerlere gönderilmiştir.¹⁰⁵ Üstelik bu sırada kolera salgını taş ocaklarında çalışan işçiler arasında da yayılmaya başlamıştır.¹⁰⁶

1911 Ağustos ayı içinde İzmir ve çevresinde yaygınlaşan kolera salgını, Aydın ve Denizli çevresinde de yayılmıştır. Dolayısıyla bütçe yetersizliği bu

¹⁰¹ “Tirmijgan’da Kolera”, *Ahenk*, 13 Ağustos 1911, s. 2.

¹⁰² “Aydın Vilayeti-İncir Mahsulü”, *Ahenk*, 14 Ağustos 1911, s. 2. ve Ayrıca bkz. Nesrin Kanberoğlu, “II. Meşrutiyet Dönemi İzmir’den Amerika’ya İhraç Edilen Ürünler (1909-1911)”, *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 17, Numara: 4, Yıl: 2009, ss. 217-238.

¹⁰³ “İncir Meselesi ve Sıhhiye Müfettişi Teklifleri”, *Ahenk*, 14 Ağustos 1911, s. 2.

¹⁰⁴ “Doktor İsteniyor Hürmet Bekleniyor”, *Ahenk*, 14 Ağustos 1911, s. 2.

¹⁰⁵ “İncir Hanları Hakkında Tedabir-i Sıhhiye”, *Ahenk*, 28 Ağustos 1911, s. 3.

¹⁰⁶ “Taş Ocaklarında Kolera”, *Ahenk*, 14 Ağustos 1911, s. 2.

şehirlerin belediyelerinde de görülmüştür. Bu yüzden kolera hastalığının yayılışı bu yerleşimlerde sağlık tedbirlerinin alınıp uygulanması konusunda sorunlara sebep olmuştur. Örneğin Denizli’de yeterli bütçe olmamasından dolayı sağlık tedbirlerinin alınmadığı ve bu sorunun İzmir’de de olduğu arşiv kayıtlarına geçmiştir.¹⁰⁷ Ayrıca, Aydın ve Denizli çevresinde kolera kordonlarının korunması için jandarmaların eksik olduğu görülmüştür. Bunun üzerine İzmir’den jandarma görevlendirilmesi için gerekli görülürse jandarma alımına izin verilmesi istenmiştir.¹⁰⁸ Bu izin isteği gönderildikten sonra da bölgede jandarma ihtiyacı devam etmiştir. Dolayısıyla da İzmir, Aydın ve Denizli çevresindeki karantina kordonlarının korunması amacıyla Midilli ve İzmir’den yaklaşık 50 jandarmanın görevlendirilmesi istenmiştir.¹⁰⁹ Hatta ihtiyacı bu jandarmalar tamamen karşılayamayacağından dolayı Denizli ve Buldan’daki yerli halk arasından 150 kişinin göreve alınmasına karar verilmiştir.¹¹⁰

1911 Haziran ayından Ağustos sonlarına kadar İzmir’deki ikinci kolera salgını sırasında salgını önlemeye yönelik İzmir’deki yetersizlikler diğer şehirlerden karşılanmaya çalışılmıştır. Bu uygulamanın sonucu olarak İzmir’e 14 doktor gönderilmiştir. Ancak, bu gelen doktorlar bile salgını önlemekte yetersiz kaldığı için İzmir Belediyesi tarafından Meclis-i Tıbbiye’ye gerekli bilgilendirme yapılarak Ağustos ayından itibaren tıp fakültesindeki son sınıf öğrencileri görevlendirilmeye başlanmıştır.¹¹¹ Bu görevlendirmelere karşın İzmir Belediyesi’ndeki bütçe yetersizlikleri kolera tedbirlerinin uygulanmasını geciktirmiştir. Örneğin, İzmir Belediyesi tarafından koleranın önlenmesi için Hüdevendigâr vilayeti sınırına da kordonlar kurulması planlanmıştır. Fakat bu kordonların kurulması için gereken 30 adet çadır tedarik edilemeyince Dâhiliye Nezareti’ne yazı gönderilmiştir. Bunun üzerine ise Dâhiliye Nezareti tarafından çadırların alınması için gereken 7.410 kuruşun çadırcı esnaflarına daha sonra ödenmesi koşuluyla, çadırların acilen tedarik edilmesi için belediyeye gerekli yetkiyi verdiği görülmüştür.¹¹² Bununla birlikte kordon altına alınan bölgelerde görev yapan kişilerin

¹⁰⁷ BOA. Dâhiliye Nezareti Umur-ı Mahalliye ve Vilayat Müdürlüğü (DH.UMVM.) 79/32.1, H-09-09-1329, R-21-06-1327, M-03-09-1911.

¹⁰⁸ BOA.DH.İD. 50/21.10, H-19-08-1329,R-02-06-1327, M-15-08-1911.

¹⁰⁹ BOA.DH.İD. 50/21.4, H-19-08-1329, R-02-06-1327, M-15-08-1911.

¹¹⁰ BOA.DH.İD. 50/21.9, H-19-08-1329,R-02-06-1327, M-15-08-1911.

¹¹¹ BOA.DH.İD. 50/21.18, H-19-08-1329, R-02-06-1327, M-15-08-1911. ve BOA.DH.İD. 50/21-20, H-19-08-1329, R-02-06-1327, M-15-08-1911.

¹¹² BOA. Meclis-i Vükela Mazbataları (MV.) 155/33, H-13-08-1329, R-27-05-1327, M-09-08-1911 .

ücretleri belediye tarafından ödenemediği için halk arasından gönüllü 150 kişinin kordonlarda görevlendirilmesine karar verilmiştir.¹¹³ Özellikle, İzmir'deki kordonlarda görevli olanların ücretlerinin ödenememesi alınan kolera tedbirlerinin uygulanmasına engel olmuştur. Dolayısıyla da İzmir'deki kolera salgını şiddetlenerek artmaya devam etmiştir.¹¹⁴ Bunun üzerine de sıhhiyede ıslahat çalışmalarına başlanmış ve İzmir'de birçok ev ve sokak kireçle temizlenmiştir.¹¹⁵ Bu sırada da meclis tarafından İzmir Belediyesi'nin kolera salgınıyla ilgili taleplerinin artması karşısında kolera hakkında bilgi toplaması için Aristidi Paşa ve Mülkiye Müfettişi Haydar Bey görevlendirilmiştir. Bu görevlendirme üzerine Aristidi Paşa ve Haydar Bey'e İzmir Belediyesi tarafından gerekli yardımda bulunulması istenmiştir.¹¹⁶

1911 Ağustos ayı İzmir'deki ikinci kolera salgın döneminin en etkili olduğu ay olmuştur. Çünkü bu ay içinde kolera salgını İzmir'in gündelik yaşamındaki etkisini arttırmıştır. Özellikle kolera sebebiyle pazarlara meyve ve sebzelerin getirilmesinin yasaklanması ekonomik yönden İzmir'e büyük zararlar vermiştir. Bu yasaklama karşısında ise İzmir ve civarındaki rençberler miting yapmak üzere toplanma kararı almıştır. Bunun üzerine de belediye durumun ciddiyetini sezerek miting gerçekleşmeden rençberlerle uzlaşmayı başarmıştır.¹¹⁷ İzmir'in ticari ve gündelik hayatını olumsuz etkileyen kolera hastalığı, askerleri de etkilemeye başlamıştır. Bu durum İzmir Askeri Hastanesi Heyeti'nin dikkatini çekmiştir. Böylece bu heyet tarafından askeri bölgelerde sağlık tedbirleri alınmaya başlanmıştır.¹¹⁸

Aynı günlerde İstanbul'dan Arnavutluk'a gidecek olan Marmara Vapuru'ndaki askerler İzmir Urla'da sağlık kontrolünden geçmiştir. Yapılan kontrollere karşın yaklaşık 1000 askerin bulunduğu vapurda kolera vakaları görülmeye başlanmıştır. Vapurdaki askerler karantinaya alınsa da üç gün içinde bu askerler arasında 70 kolera vakası görülmüş ve 30 kişi hayatını kaybetmiştir.¹¹⁹ Aynı zamanda Urla'da kolera vakalarının içme suyunu içen kişilerde görülmesi üzerine ise belediye tarafından içme suyunun içilmesi ve satılması yasaklanmıştır.¹²⁰ Ayrıca, İzmir'de kolera hastalığı bulunmasından

¹¹³ BOA.DH.İD. 50/33.1, H-05-09-1329, R-17-06-1327, M-30-08-1911.

¹¹⁴ Şinasi, "Bend-i Mahsus- Kolera Şiddetleniyor", *Ahenk*, 21 Ağustos 1911, s. 1.

¹¹⁵ "Islahat-ı Sıhhiye", *Ahenk*, 21 Ağustos 1911, s. 2.

¹¹⁶ BOA.DH.İD. 50/27.1, H-23-08-1329, R-06-06-1327, M-19-08-1911.

¹¹⁷ "Rençberlerin Mitingi", *İttihat*, 23 Ağustos 1911, s. 3.

¹¹⁸ "Aydın Vilayeti-İzmir Kolerası", *Ahenk*, 20 Ağustos 1911, s. 2.

¹¹⁹ "Marmara Vapurunda", *Ahenk*, 17 Ağustos 1911, s. 2.

¹²⁰ "İçme Sularını İçmemeli", *Ahenk*, 18 Ağustos 1911, s. 3.

dolayı çevre yerleşimlerin gerekli tedbirleri alarak kendilerini koleradan korumaları istenmiştir. Bunun için de Sıhhiye Müfettişi Şükrü Osman tarafından uyulması gereken başlıca sağlık kuralları İzmir'e komşu olan belediyelere gönderilmiştir.¹²¹

1911 Ağustos ayı İzmir için kolera salgınının en etkili olduğu ay olsa da ayın sonuna doğru kolera vakaları azalmaya başlamıştır. Bunun bir sonucu olarak ise öncelikle Trieste ve civarından gelen yolcular için karantina tedbirleri kaldırılmıştır.¹²² Fakat İzmir'de kolera salgını azalmaya başlamasına rağmen Bulgaristan tarafından hastalığın görüldüğü yerlerden meyve ve sebze ithali yasaklanmıştır.¹²³ Üstelik Bulgaristan Sağlık İdaresi tarafından İzmir'de kolera bulunduğu için kuru üzüm ve incir ithali yasaklanmış ve bunun bir sağlık tedbiri olduğu ileri sürülmüştür.¹²⁴

Müfettiş Haydar Bey'le birlikte kolerayı önleme ve kolera tedbirlerinin uygulanmasını kontrol etmeye İzmir'e gelmiş olan Doktor Aristidi, Ahenk gazetesinin muhabirine verdiği mülakatta İzmir'deki kolera salgınının iki hafta içinde sona ereceği beklentisinde olduğunu ifade etmiştir.¹²⁵ Ancak bu sırada İzmir Karataş'taki bir polis karakolunda kolera vakaları görülmüş ve bu karakolda sağlık tedbirlerinin alınmaması ise basında tepkiye yol açmıştır.¹²⁶

1911 Eylül ayına ile birlikte İzmir'de kolera vakaları azalma eğilimi gösterse de salgın görülmeye devam etmiştir. İzmir'in Göztepe bölgesinde ise Sadık Bey'in evinin yakınlarında Kasapoğlu tarafından yapılmakta olan evlerde çalışan 20 yaşlarındaki Mehmet isimli bir işçinin kolera yüzünden hastalandığı bir habere konu olmuştur. Bu haberde de koleranın görülmesi üzerine belediye ve sıhhiye görevlilerine haber verildiği ifade edilmiştir. Fakat Mehmet'i görevlilerin 12 saat sonra gelip hastaneye götürmeleri tepki çekmiştir. Üstelik Süleymaniye mahallesinde koleradan ölen başka bir kişinin de 50 saat sonra toprağa gömülmesi basında tepkileri arttırmıştır.¹²⁷ Dolayısıyla da bu tepkilerin artması özellikle belediye ve sıhhiye görevlilerinin tedbirleri uygulamada yetersiz kaldıklarını göstermiştir. Üstelik bu haberden sonra

¹²¹ "Vasaya-yı Sıhhiye", *Ahenk*, 24 Ağustos 1911, s. 2.

¹²² "Karantina", *İttihat*, 31 Ağustos 1911, s. 3.

¹²³ "Son Muhtelif", *Ahenk*, 16 Ağustos 1911, s. 3.

¹²⁴ BOA. *Hariciye Nezareti Sofya Sefareti (HR.SFR.04)*. 857/3, H-08-09-1329, R-20-06-1327, M-02-09-1911.

¹²⁵ "Kolera (Aristidi İle Mülakat - Eski Bir Takrir)", *Ahenk*, 25 Ağustos 1911, s. 3.

¹²⁶ "Karakolun Diğer Evlerden Farkı Ne?", *Ahenk*, 27 Ağustos 1911, s. 2.

¹²⁷ "Niçin Bakılmıyor", *Ahenk*, 3 Eylül 1911, s. 2.

belediye ve sağlık görevlilerinin ilgisizliğine yönelik tepkiler sıklıkla gazete sayfalarında işlenen konulardan biri olmuştur.

Bu sırada ise İzmir’de okulların 15 Eylül’de (Miladi: 28 Eylül) açılacağı basın aracılığıyla İzmirliyle bildirilmiştir. Öncelikle öğretmenlerin yeni eğitime hazırlanmaları için 20 Ağustos’ta (Miladi: 2 Eylül) görevlerine başlamalarına karar verildiği vurgulanmıştır.¹²⁸ İzmir’deki kolera salgınının aylardır neden sona ermediğine yönelik yazılar basında yer yer gündeme gelmiştir. Bu konuda da İzmir’deki belediyenin sıhhiye dairelerince uygulanan fenni tedbirlerin yeterince uygulanamamasından dolayı koleranın daha hızlı yayıldığı ifade edilmiştir.¹²⁹

1911 yılı Eylül ayı İzmir’de koleranın bittiği ve tedbirlerin de kaldırılmaya başlandığı bir zaman olmuştur. Ancak, kolera salgını sırasında İzmir’de yaşanan maddi zararlar ve ölümler sonrası İzmirliyle bir kısmının köylerine geri döndükleri görülmüştür. Bununla ilgili bir haberde salgın sebebiyle Karataş ve Silahhane sakinlerinin köylerine geri döndüğü ve civardaki 35 hanenin boş olduğuna dikkat çekilmiştir.¹³⁰ Kolera salgınının aylardır etkisini göstermeye devam etmesi ise hükümetin hala siyasetle uğraşmasına bağlanmıştır. Ayrıca, kolera salgınının askerlik, ticaret ve sanat başta olmak üzere birçok alanda insanlara zarar verdiğine dikkat çekilerek Osmanlı Hükümeti’nin kolera salgınına sona erdirmeye öncelik vermesi istenmiştir. Ancak, bu isteğin halkın genelinin bir isteği olduğu ve eğer Hakkı Paşa’nın kabinesini güçlendirmek istiyorsa koleraya karşı ciddi tedbirler alıp halkın güvenini kazanması gerektiği vurgusuna yer verilmiş ve bunları uygularsa konumunu sağlama alabileceği belirtilmiştir.¹³¹ Çünkü bu sırada kolera salgını Anadolu coğrafyası boyunca etkili olmaya başlamış ve bununla ilgili ilginç ve dikkat çekici bir haberde de Konya’da kolera salgınının görüldüğü ancak gönderilecek doktor bulunamayınca mühendis gönderildiği ifade edilmiştir.¹³²

İzmir’de kolera salgını bitmeye yaklaşırken Osmanlı Devleti’nin genelinde yayılışını arttırmıştır. Bunun üzerine de Tıp Fakültesi Reisi Besim Ömer Bey (Akalin) ile karantina meclisi üyesi ve tıp fakültesinde görevli olan Akil Muhtar Bey’in (Özden) Avrupa’ya gönderilmesine ve kolera tedbirleri

¹²⁸ “Mülhakat Mektepleri”, *Ahenk*, 28 Ağustos 1911, s. 2.

¹²⁹ “Memleketten Böyle Kolera Mı Kalkar”, *Ahenk*, 28 Ağustos 1911, s. 2.

¹³⁰ “Koleranın Tesiri”, *Ahenk*, 3 Eylül 1911, s. 2.

¹³¹ “Hükümet ve Kolera”, *Ahenk*, 10 Eylül 1911, s. 3.

¹³² “Daha Tahaffi Var”, *Ahenk*, 12 Eylül 1911, s. 3.

hakkında araştırma yapmasına karar verilmiştir.¹³³ Ayrıca, bu konunun önemine değinilerek Avrupa devletlerine seyahat için gerekli izinlerin alınması hariciye nezaretinden istenmiştir.¹³⁴

3. İzmir’le İlgili Kolera Salgın İstatistikleri ve Salgın Sonrası Yaşanan Gelişmeler

1911 Eylül ayının sonuna gelindiğinde Osmanlı Devleti ile İtalya arasında Trablusgarp Savaşı başlamıştır. Savaşın başladığı günlerde İzmir’de kolera salgını sona ermiştir. Bu konuyla ilgili Haydar Bey’in İstanbul’a yazdığı bir belgede de *“Bugün İzmir’de kolera vukuatı yoktur. Aristidi Bey artık kalmamıza lüzum kalmadığını ifade ettiğinden ve Uşak’a kadar olan merkezlerde son günlerde vukuat olmadığından yarın Uşak’a gidiyoruz. Başka bir yere gitmek üzere emrinizi telakki etmez isek Karahisar’a da uğrayarak İstanbul’a avdet edeceğimiz maruzdur.”* ifadeleriyle İzmir’de koleranın sona erdiği ve Uşak’a doğru yola çıkacakları bildirilmiştir.¹³⁵ Ayrıca, İzmir’de kolera salgınının sona ermesiyle beraber Eylül ayında gazeteler ve belgelerde kolera hastalığıyla ilgili istatistik bilgileri yer almaya başlamıştır. Bu konuyla ilgili de İzmir’deki Rum basını olan Amaltiya’dan aktarma yapan Ahenk gazetesindeki bir haberde İzmir’deki ikinci kolera salgın döneminin Rumi takvime göre 13 Nisan’dan başlayıp 13 Ağustos’ta sona erdiği belirtilmiştir. Ayrıca, Nisan ayından Eylül ayına kadar görülen kolera vakaları ve ölen kişi sayıları yazılmıştır. Buna göre ise Nisan’da 9, Mayıs’ta 39, Haziran’da 159, Temmuz’da 84 ve Ağustos’ta 530 kişinin kolera yakalandığı ve toplam sayının 821 olduğu ifade edilmiştir. Üstelik bu aylarda da sırasıyla 7, 19, 93, 47 ve 243 kişinin kolera hastalığından vefat ettiği ve toplamda da 409 kişinin İzmir’de kolera salgınından yaşamını yitirdiği vurgulanmıştır.¹³⁶

İzmir’de kolera salgınının sona ermesiyle birlikte diğer bir istatistikte ise Urla Limanı’ndaki Klazomen Tahaffuzhanesi’ne vapurlarla gelip sağlık kontrolünden geçen asker sayısının 3322 olduğu vurgulanmıştır. Buna karşın burada kolera hastalığına yakalanan 423 askerin sağlığına kavuştuğu fakat 232’sinin öldüğü ifade edilmiştir.¹³⁷ Ayrıca, Alman belgelerine göre de İzmir’de 11-17 Eylül 1911 tarihleri arasında 50 kişi kolera hastalığına

¹³³ BOA.DH.İD. 50/45.1, H-26-09-1329, R-07-07-1327, M-20-09-1911.

¹³⁴ BOA.DH.İD. 50/45.2, H-26-09-1329, R-07-07-1327, M-20-09-1911.

¹³⁵ BOA.DH.UMVM. 10/69.1, H-01-10-1329, R-12-07-1327, M-25-09-1911.

¹³⁶ “Kolera İstatistiği”, *Ahenk*, 15 Eylül 1911, s. 3.

¹³⁷ “Askeri Nakliye Vapurlarında Kolera Tahribatı”, *Ahenk*, 19 Eylül 1911, s. 2.

yakalandığı ve bunlardan 30’unun vefat ettiği belirtilmiştir.¹³⁸ Elbette ki İzmir’de kolera görülen yerlerin kordon altına alınmasıyla hastalık azalmış ve bunun sonucunda da kordon uygulamasına son verilmiştir.¹³⁹ Fakat kolera karantinası ve kordonları hemen kaldırılmamıştır. Çünkü birkaç gün daha kolera vakalarının bittiğinden emin olunmak istenmiştir. Bu yüzden son kolera vakasının görüldüğü tarihten 6 gün sonra da kolerayla ilgili haberlere rastlamak mümkün olmuştur. Hatta yakın tarihlerdeki benzer haberlerde de öncelikle 24 saat içinde kolera vakası olmadığı ifade edilerek devamında koleranın görülmediği gün sayısı belirtilmiştir.¹⁴⁰ Böylece, 28 Eylül 1911’de Meclis-i Sıhhiye kararıyla kolera karantinaları İzmir’de kaldırılmıştır.¹⁴¹ Ancak, Ekim ayı boyunca kolera haberleri basında yer alırken, verilen haberlerde İzmir’de kolera vakalarının görülmediği ifade edilmiştir.¹⁴² Ayrıca, 20 Ekim’de yapılan resmi bir açıklama sonucunda da İzmir’de kolera vakalarının birkaç haftadır görülmediği fakat Aydın’da kolera salgınının devam ettiği vurgulanmıştır.¹⁴³

İzmir’deki kolera salgını 1911 Eylül ayında sona ermesine rağmen Bulgaristan’ın kolerayı ileri sürerek sınır kapılarını kapalı tutmaya devam etmesi üzerine Osmanlı Devleti’ne şikâyet yazıları gönderilmiştir. Bu yazılarda da Bulgaristan’ın aldığı tedbir kararlarının Osmanlı ziraatına zarar verdiği bildirilmiş ve sınırların açılması için Dâhiliye Nezaretî’ne talepte bulunulmuştur.¹⁴⁴ Fakat daha önce İzmir için bu yasakları uygulayan Bulgar Sağlık Konseyi, Türkiye’de sürekli kolera çıktığını ileri sürerek 3 Ekim tarihinde tedbirlerin daha da genişletilmesini kararlaştırmıştır. Bu karar sonucunda da Ekim ayından itibaren Bulgaristan’ın üzüm ithalatı salgın bitene kadar yasaklanmıştır.¹⁴⁵ Bunun üzerine de Osmanlı Devleti tarafından “*Kolera bahanesiyle Bulgarlar tarafından sed edilen Selçe ve Ponya kapılarının nerede ve hangi Bulgar karakolları civarında buldukları...*” ifadesine göre kapatılmış olan Selçe ve Ponya sınır kapılarının nerede oldukları üzerine araştırmalar yapılmıştır.¹⁴⁶ Bu araştırmadan sonra da Osmanlı Devleti tarafından

¹³⁸ Ramazan Çalık ve Muzaffer Tepekaya, “Birinci Dünya Savaşı Esnasında Anadolu’daki Salgın Hastalıklar ve Ermeniler”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 16, Yıl: 2006, s. 209.

¹³⁹ “Karantina Kordonları Lağv Olunacak”, *Ahenk*, 19 Eylül 1911, s. 2.

¹⁴⁰ “Elhamdülillah Kolera Yok”, *İttihat*, 29 Eylül 1911, s. 3.

¹⁴¹ “Karantina Kalktı”, *İttihat*, 1 Ekim 1911, s. 3.

¹⁴² “Kolera Yok”, *Ahenk*, 3 Ekim 1911, s. 3.

¹⁴³ Ahmet Asker, *a.g.m.*, s. 115.

¹⁴⁴ BOA.HR.SFR.04. 682/84, H-14-10-1329, R-25-07-1327, M-08-10-1911 .

¹⁴⁵ BOA.HR.SFR.04. 682/95.1, H-17-11-1329, R- 27-08-1327, M-09-11-1911.

¹⁴⁶ BOA.HR.SFR.04. 682/102.1, H-06-12-1329, R-15-09-1327, M-28-11-1911.

Bulgaristan'a kolera salgınının sona erdiği ve kapıların kapalı tutulmasına gerek kalmadığı bildirildikten sonra sınır kapılarının açılması uygun bir şekilde istenmiştir.¹⁴⁷ Yine de Bulgaristan'ın sınır kapılarını açması 1911 Aralık ayının sonlarını bulmuştur. Bu yüzden kolera salgını sırasında Bulgaristan'ın sınır kapıları kapatması sadece İzmir tüccarını değil aynı zamanda diğer Osmanlı Devleti tüccarını da etkilemiştir. Örneğin: Razlık kazasından Bulgaristan'a kereste satmaya giden bir Osmanlı tüccarı kolera salgını ileri sürülerek Korteve kapısından içeri alınmamıştır. Bunun üzerine tüccar ilgili nezarete yazı göndererek zararının giderilmesini talep etmiştir.¹⁴⁸

Sonuç

İzmir, liman kenti olmasının etkisiyle özellikle 18. yüzyıldan itibaren giderek bölgede deniz ticaretinin gerçekleştirildiği yegâne merkez haline gelmeye başlamış bir şehirdir. Bu yüzden İzmir'deki yaşanan her bir gelişme çevresindeki şehirleri de etkilemiş ve etkilemeye devam etmektedir. İzmir kenti, sadece bir ticaret merkezi özelliğinde olmayıp Osmanlı Devleti için deniz vasıtasıyla askerlerin naklinin gerçekleştirildiği önemli bir askeri yer olma özelliğine de sahiptir. Dolayısıyla da 1822'den itibaren Osmanlı Devleti'nde etkisini göstermeye başlayan kolera salgınlarından en çok etkilenen şehirlerden biridir. Ancak, 1910 yılına kadar İzmir'de gerçekleşen kolera salgınları gerçekleştiği tarihler nedeniyle Osmanlı Devleti'ni ticari anlamda olumsuz etkilese de askeri açıdan doğrudan olumsuz etkilememiştir. Buna karşın 1910-1912 yılları arasında İzmir'de görülen kolera salgınları, Yemen ve Arnavutluk isyanlarına karşı Osmanlı Devleti'nin Anadolu'dan asker göndermesine engel olmuştur. Ayrıca, bu salgınlar bir yıl boyunca İzmir'de etkili olsa da süreç içinde kolera vakalarının görülmediği yaklaşık 3 aylık bir ara dönem yaşanmıştır. Bu yüzden İzmir'deki 1910 Kolera Salgını iki farklı dönem olarak incelenmiştir. Bu dönemlerden birincisi Ekim 1910 - Mart 1911, ikincisi ise Mayıs 1911 - Ekim 1911 tarihleri arasında kapsamaktadır. Bu nedenle bu iki salgın dönemi arasında bir takım benzerlik ve farklılıklar bulunmaktadır.

İki salgın dönemi arasındaki en çok dikkat çeken benzerlikler arasında iki salgında da genellikle salgına karşı alınan tedbirlerde yaşanan sorunlar ve belediye bütçesinin yetersizliği ön plana çıkmaktadır. İki salgında da vakaların bildirilmesinde gecikmeler yaşanmıştır. Hatta kolera hastalığı

¹⁴⁷ BOA.HR.SFR.04. 682/102.2, H-06-12-1329, R-15-09-1327, M-28-11-1911.

¹⁴⁸ BOA.HR.SFR.04. 682/101, H-05-12-1329, R-14-09-1327, M-27-11-1911.

İzmirliiler tarafından şüpheli olarak görülmüş ve hastalık ciddiye alınmamıştır. Ayrıca, İzmir Belediyesi’nin yetersiz bir bütçeye sahip olması iki salgın döneminde de en büyük sorunların başını çekmiştir. Buna rağmen iki salgın döneminde de İzmirliiler basın vasıtasıyla veya Cuma namazından sonra oluşan toplanma sırasındaki konuşmalarla bilgilendirilmeye çalışılmış ve belediye tarafından okullardaki eğitime ara verilmiştir. Bununla birlikte kolera salgınına karşı vapur ve tren istasyonlarındaki yolculara muayene zorunlu hale getirilmiştir. Hatta sağlık kontrolleri sırasında yolcuların eşyaları da incelenmiş ve dezenfeksiyona alınmıştır. Buna karşın iki salgın döneminde de doktorların yetersizliği salgının uzamasına sebep olmuştur. Üstelik bu iki dönem sırasında tecrithane ve emraz-ı sariye inşaatının ertelenmesi dikkat çekicidir. Bu yüzden İzmirliiler gerektiğinde yardım paraları toplayarak salgına karşı tedbir alma yoluna gitmişlerdir. Fakat iki salgın döneminde de kurulan kolera kordonları ve yapılan denetimlerde görev alacak görevlilere ihtiyaç duyulduğundan bu ihtiyacın giderilmesine çalışılmıştır. Ancak, bu görevlilerin maaşları ödenemediği için salgın tedbirleri istenilen ölçüde uygulanamamıştır.

Elbette İzmir’deki bu iki salgın dönemi arasındaki gerçekleşen olaylar ve alınan tedbirler arasında benzerlikler olsa da farklılıklar da bulunmaktadır. Çünkü öncelikle salgınların gerçekleştiği tarihler farklıdır. Bu yüzden ilk salgın hac ibadeti sırasında olduğu için bunlara da tedbirler uygulanmıştır. Fakat ilk gelen kafiyeyle sağlık görevlileri ve belediye tarafından tedbir alınmaması dikkat çekicidir. Ayrıca, ilk salgın döneminde Yemen isyanı gerçekleşmiş ve bu salgına karşı Anadolu’dan asker gönderilmek istenmiştir. Ancak, Batı Anadolu’nun askeri nakliye merkezi konumunda olan İzmir’de kolera vakalarının görülmesi hatta kolera’nın askerler arasında bile yayılması bu planın iptal edilmesine neden olmuştur. Bu yüzden Trablusgarp’ta bulunan ordunun bir kısmı Yemen İsyanı’nı bastırmak üzere görevlendirilmiş ve bu ordunun Yemen’e gönderilmesi de Trablusgarp Savaşı’nı olumsuz etkilemiştir. Ayrıca, birinci salgın döneminde Cemiyet’i Hayriye kurulmuştur. Fakat bütçe sorunları sebebiyle faaliyetlerini ikinci salgın sırasında etkili bir şekilde uygulayabilmiştir. Bununla birlikte birinci salgın sonunda salgın sebebiyle göreve alınan doktorlar işten çıkarılırken ikinci salgın sırasında tıp fakültesi öğrencilerinin bile salgını önlemek için görevlendirilmesi ilgi çekicidir. Üstelik birinci salgın döneminde Malta, İzmir ile vapur trafiğini sonlandırmıştır. Fakat ikinci salgın sırasında Malta, İzmir’e karşı bir tedbir almamıştır. Buna rağmen ikinci salgın döneminde Amerika

Birleşik Devletleri, İzmir ile ticareti kesmeyi düşünmüş ve ithal ettiği ürünleri kendi yetiştirmeye çalışmıştır. Ancak başarılı olamayınca ticarete devam etmiştir. Fakat Bulgaristan, incir ve üzüm ithalatı başa olmak üzere tereddüt veya bekleme ile zaman kaybetmeden doğrudan İzmir ile ticareti kesmiştir. Hatta sınır kapılarını da kapatarak Osmanlı Devleti ile tamamen ticaretini sonlandırmıştır. Bu yüzden 1911 Eylül ayı sonlarında İzmir'deki kolera sona ermiş olsa da Bulgaristan'ın sınır kapılarını açması 1912 yılını bulmuştur.

İlk salgın döneminde kolera sadece İzmir ve çevresini etkilerken ikinci salgın döneminde Manisa, Uşak, Aydın ve Denizli'ye de yayılmıştır. Hatta kolera salgını bu dönemde Konya'da bile yayılmaya başlamış ve ilginç bir şekilde doktor yetersizliğinden dolayı Konya'da bir köye mühendis görevlendirildiği haberlerde yer almıştır. Ayrıca, birinci salgında kolera sebebiyle nehir suları kesilmezken ikinci salgında bu suların kesildiği görülmüştür. Bununla birlikte ikinci salgın sırasında kapitülasyon imtiyazı bulunan ecnebilerin kolera tedbirlerine uymaması da büyük problemlere yol açmıştır. Üstelik bu dönemde demiryolu inşaatına ara verilmesi İzmir'de ticareti olumsuz etkilemiştir. Ücretli sağlık görevlilerinin görevlerini aksatması karşısında ise gönüllü kişilerin göreve alınması, birinci salgın dönemiyle ikincisi arasındaki önemli farklılıklardan birini oluşturmuştur. Birinci salgının aksine ikinci salgında İzmir'den köylere göç yaşanmış, Avrupa'ya sağlık görevlileri gönderilmiş, İzmir'e sağlık müfettişi denetime gelmiştir. Elbette ki ikinci salgın döneminde de kolera salgını, önceki döneme benzer olarak askerler arasında tekrar görülmüştür. Fakat ikinci dönemdeki salgın daha ciddi boyutta yaşanmış ve Arnavutluk İsyanı'nı bastırmak için görevlendirilen askerlerden büyük bir bölümü İzmir'de karantinaya alınmıştır. Bu yüzden İzmir'deki kolera salgınının Arnavutluk'un bağımsızlığını kazanmasına yardımcı olduğu söylenebilir.

KAYNAKÇA

I. Arşiv Kaynakları

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

Babıali Evrak Odası

BEO: 3897/292245.1, 3898/292348.1, 3898/292348.2.

Dahiliye İdare

DH.İD: 4/33.1, 7/4.1, 19/22.3, 19/22.5, 46/9.1, 50/2.1, 50/14.1, 50/14.2, 50/21.4, 50/21.9, 50/21.10, 50/21.18, 50/21.20, 50/27.1, 50/33.1, 50/45.1, 50/45.2, 50/45.9, 50/53.1, 116/20.1, 126/32.1, 126/32.2, 126/32.4, 126/32.5.

Dâhiliye Nezareti Umur-ı Mahalliye ve Vilayat Müdürlüğü

DH.UMVM: 10/69.1, 79/32.1.

Hariciye Nezareti Sofya Sefareti

HR.SFR.04.: 682/84, 682/95.1, 682/101, 682/102.1, 682/102.2, 857/3.

Hariciye Nezareti Londra Sefareti

HR.SFR.3.: 610/66.2.

Meclis-i Vükela

MV: 155/33.

II. Süreli Yayınlar

"24 Saatlik Karantina", *Köylü*, 25 Şubat 1911, s. 3.

"Asker Hastalar İçin", *İttihat*, 24 Ocak 1911, s. 2.

"Askeri Nakliye Vapurlarında Kolera Tahribatı", *Ahenk*, 19 Eylül 1911, s. 2.

"Aydın Vilayeti- İncir Mahsulü", *Ahenk*, 14 Ağustos 1911, s. 2.

"Aydın Vilayeti, Ma-el-Teessüf Kolera İmiş.", *Ahenk*, 14 Kasım 1910, s. 2.

"Aydın Vilayeti-İzmir Kolerası", *Ahenk*, 20 Ağustos 1911, s. 2.

"Aydın Vilayeti-Seyahati Hümayun- Mektepler Tatil", *Ahenk*, 23 Haziran 1911, s. 2.

"Belediye Doktorları", *İttihat*, 17 Temmuz 1911, s. 3.

"Belediye Mi, Belyiye Mi?", *Köylü*, 9 Aralık 1910, s. 1.

"Belediyenin Kolera Arabası", *Ahenk*, 9 Ağustos 1911, s. 2.

"Bir Milletlin Ticareti Nasıl Terakki Eder", *Köylü*, 16 Kasım 1910, s. 1.

- "Biraz Siyaset", *Ahenk*, 17 Aralık 1910, s. 1.
- "Daha Tahaffi Var", *Ahenk*, 12 Eylül 1911, s. 3.
- "Doktor İsteniyor Hürmet Bekleniyor", *Ahenk*, 14 Ağustos 1911, s. 2.
- "Elhamdülillah Kolera Yok", *İttihat*, 29 Eylül 1911, s. 3.
- "Görülüyor Ki Belediye Düzelemeyecek", *Köylü*, 7 Ocak 1911, s. 1.
- "Hacı Bey Sokağındaki Kolera", *Ahenk*, 6 Temmuz 1911, s. 3.
- "Hacılar Gelir Ne Tedbir Kurulur", *Köylü*, 20 Ocak 1910, s. 2.
- "Hükümet ve Kolera", *Ahenk*, 10 Eylül 1911, s. 3.
- "İslahat-ı Sıhhiye", *Ahenk*, 21 Ağustos 1911, s. 2.
- "İçme Sularını İçmemeli", *Ahenk*, 18 Ağustos 1911, s. 3.
- "İncir Hanları Hakkında Tedabir-i Sıhhiye", *Ahenk*, 28 Ağustos 1911, s. 3.
- "İncir Meselesi Ve Sıhhiye Müfettişi Teklifleri", *Ahenk*, 14 Ağustos 1911, s. 2.
- "İnsan Koleraya Nasıl ve Neden Tutulur", *Ahenk*, 8 Aralık 1910, s. 4.
- "İtalya'da Kolera", *Ahenk*, 15 Haziran 1911, s. 2.
- "İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne Mensup Cemiyet-i Hayriye-i Sıhhiyeden", *Köylü*, 25 Ocak 1911, s. 3.
- "Karakolun Diğer Evlerden Farkı Ne?", *Ahenk*, 27 Ağustos 1911, s. 2.
- "Karantina Kalktı", *İttihat*, 1 Ekim 1911, s. 3.
- "Karantina Kalktı", *İttihat*, 2 Mart 1911, s. 2.
- "Karantina Kalktı", *Köylü*, 19 Şubat 1911, s. 2.
- "Karantina Kordonları Lağv Olunacak", *Ahenk*, 19 Eylül 1911, s. 2.
- "Karantina", *İttihat*, 31 Ağustos 1911, s. 3.
- "Kolera (Aristidi İle Mülakat - Eski Bir Takrir)", *Ahenk*, 25 Ağustos 1911, s. 3.
- "Kolera Bizi De Selamladı", *Ahenk*, 21 Temmuz 1911, s. 3.
- "Kolera İstatistiği", *Ahenk*, 15 Eylül 1911, s. 3.
- "Kolera Mı Nezle Mi", *Ahenk*, 3 Temmuz 1911, s. 3.
- "Kolera Münasebetiyle Dersaadette İ'zam Buyurulan Heyeti Teftişiyenin Beyannamesidir", *İttihat*, 27 Ağustos 1911, s. 3.
- "Kolera Sebebiyle Kapatılmış Olan Mektepler", *Köylü*, 8 Şubat 1911, s. 3.
- "Kolera Tahsisatı", *Ahenk*, 9 Temmuz 1911, s. 2.
- "Kolera Tevsi Ediyor", *Ahenk*, 30 Haziran 1911, s. 2.
- "Kolera Vukuatı", *Ahenk*, 1 Ocak 1911, s. 2.
- "Kolera Vukuatı", *İttihat*, 22 Kasım 1910, s. 3.
- "Kolera Vukuatı", *İttihat*, 5 Aralık 1910, s. 3.

- "Kolera Vukuatı", *İttihat*, 6 Aralık 1910, s. 3.
- "Kolera Vukuatı", *İttihat*, 8 Aralık 1910, s. 2.
- "Kolera Yok", *Ahenk*, 3 Ekim 1911, s. 3.
- "Kolera Yoktur", *İttihat*, 28 Şubat 1911, s. 3.
- "Kolera", *Ahenk*, 11 Haziran 1911, s. 3.
- "Kolera", *İttihad*, 13 Eylül 1910, s. 3.
- "Kolera", *Köylü*, 3 Eylül 1910, s. 3.
- "Kolerada Bile Kapitülasyon", *İttihat*, 16 Temmuz 1911, s. 2.
- "Koleradan Nasıl Kurtulabiliriz?", *Ahenk*, 9 Eylül 1910, s. 3.
- "Koleralı Hastaya Nasıl Bakmalı", *Ahenk*, 2 Aralık 1910, s. 2.
- "Koleranın Tesiri", *Ahenk*, 3 Eylül 1911, s. 2.
- "Manisa'da Kolera Tebeyün Etti", *İttihat*, 17 Temmuz 1911, s. 3.
- "Marmara Vapurunda", *Ahenk*, 17 Ağustos 1911, s. 2.
- "Memlekette Böyle Kolera Mı Kalkar", *Ahenk*, 28 Ağustos 1911, s. 2.
- "Mülhakat Mektepleri", *Ahenk*, 28 Ağustos 1911, s. 2.
- "Mülhakattaki Kolera Listesi", *İttihat*, 2 Temmuz 1911, s. 3.
- "Niçin Bakılmıyor", *Ahenk*, 3 Eylül 1911, s. 2.
- "O Halde Koleraya Karşı Ne Yapmalı", *Ahenk*, 8 Aralık 1910, s. 4.
- "Rençberlerin Mitingi", *İttihat*, 23 Ağustos 1911, s. 3.
- "Son Muhtelif", *Ahenk*, 16 Ağustos 1911, s. 3.
- "Tabiplere Yevmiye", *İttihat*, 28 Temmuz 1911, s. 3.
- "Taş Ocaklarında Kolera", *Ahenk*, 14 Ağustos 1911, s. 2.
- "Telefon Başında", *Köylü*, 15 Şubat 1911, s. 3.
- "Telefon Başında", *Köylü*, 16 Şubat 1911, s. 3.
- "Tirmijan'da Kolera", *Ahenk*, 13 Ağustos 1911, s. 2.
- "Vasaya-yı Sihhiye", *Ahenk*, 24 Ağustos 1911, s. 2.
- "Yolcuların Muayenesi", *Köylü*, 17 Ocak 1911, s. 3.
- "Yunanistan'da Kolera Endişesi", *Ahenk*, 29 Haziran 1911, s. 2.
- Şinasi, "Bend-i Mahsus-Kolera Şiddetleniyor", *Ahenk*, 21 Ağustos 1911, s. 1.
- Tabip Mustafa Enver, "Ahali-yi Muhteremeye Bir Hitap", *Ahenk*, 7 Aralık 1910, s. 1.

III. Araştırma Eserler ve Makaleler

- Ağır, Sevda, *Osmanlı'da Karantina Uygulama Süreçleri ve Tepkiler (1865-1914)*, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2020.
- Aras, Gülcan, *Hintli Hacılar Arasındaki Kolera Salgını ve Alınan Tedbirler (1831-1911)*, Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Afyonkarahisar, 2020.
- Asker, Ahmet, "Alman Konsolosluk Raporlarına Göre 1911-1914 Yılları Arasında Osmanlı Liman Kentlerinde Kolera", *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, Sayı: 22, 2021, ss. 101-119.
- Ayar, Mesut, *Osmanlı Devleti'nde Kolera Salgını: İstanbul Örneği (1892-1895)*, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul, 2005.
- Beyru, Rauf, *19. Yüzyılda İzmir'de Sağlık Sorunları ve Yaşam*, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayını, İzmir, Mart-2005.
- Candeğer, Ümmügülsüm, "İngiliz Belgelerine Göre Osmanlı Devleti'nde Salgın Hastalıklar (1910-1913)", *III. Uluslararası Avrasya Multidisipliner Çalışmalar Kongresi*, Gaziantep, 4-7 Nisan 2019, ss. 192-198.
- Çalık, Ramazan ve Tepekaya, Muzaffer, "Birinci Dünya Savaşı Esnasında Anadolu'daki Salgın Hastalıklar ve Ermeniler", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 16, Yıl: 2006, ss. 205-228.
- Çiftçioğlu, Ferdi, *II. Abdülhamit Döneminde İzmir'de Salgın Hastalıklar*, Celal Bayar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Manisa, 2014.
- Dönmez, Zeynep Melis, *Kal'a-i Sultanıyye'de Karantina Teşkilatı ve Kolera ile Mücadele (1835-1913)*, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Muğla, 2020.
- Gültekin Elif, *19. Yüzyılda Osmanlılarda Kolera Tedavileri*, İstanbul Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul, 2016.
- Kanberoğlu, Nesrin, "II. Meşrutiyet Dönemi İzmir'den Amerika'ya İhrac Edilen Ürünler (1909-1911)", *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 17, Numara: 4, 2009, ss. 217-238.
- Karayaman, Mehmet, *20. Yüzyılın İlk Yarısında İzmir'de Sağlık*, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, İzmir, (Nisan-2008).
- Karcı, Erol, *Osmanlı Hükümetlerinin Sağlık Politikaları (1908-1914)*, Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Tokat, 2017.
- Menekşe, Metin, "İzmir'de Kolera Salgını ve Etkileri (1893)", *TAD*, Cilt: 39, Sayı: 67, 2020, ss. 385-433.
- Unat, Ekrem Kadri, "Osmanlı İmparatorluğunda 1910-1913 Yıllarındaki Kolera Salgınları ve Bunlarla İlgili Olaylar", *Yeni Tıp Tarihi Araştırmaları*, İstanbul, 1995, ss. 55-65.
- Uyanuker, Ahmet, *Sultan II. Abdülhamid Dönemi'nde Sağlık Alanında Yapılan Çalışmalar (1976-1909)*, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Kahramanmaraş, 2014.

- Üyük, Doğan, *İzmir Sağlık Tarihine Bir Katkı: İzmir Etibbasının Birinci İçtima’ı*, Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İzmir, 2015.
- Yağcıoğlu Nuray, *Tanzimat Sonrası Osmanlı’da Salgın Hastalıklara Karşı Alınan Önlemler*, Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Erzincan, 2019.
- Yetkin, Sabri, “Kolera Günlerinde İzmir (1910-1911)”, *İzmir Kent Kültürü Dergisi*, Sayı: 3, (Mart-2001), ss. 7-18.
- Yıldırım Nuran, “Kolera Salgınlarında Alınan Karantina Önlemleri ve Osmanlı Toplumsal Yaşamındaki Yansımaları”, *IX. Türk Tıp Tarihi Kongresi Bildirileri*, Kayseri, 2006, ss. 328-329.
- Yıldız, Fatma, *19. Yüzyıl’da Anadolu’da Salgın Hastalıklar (Vebe, Kolera, Çiçek, Sıtma) ve Salgın Hastalıklarla Mücadele Yöntemleri*, Pamukkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Denizli, 2014.
- Yılmaz, Özgür “İzmir’in Salgın Hastalıklar Tarihine Bir Katkı: Avrupalı Hekimlerin Gözüyle 1865 Kolera Salgını”, *Tarih ve Günce*, Sayı: 8, (Kış-2021), ss. 85-128.
- Yücel, Gülseren, *Malatya Sancağı’nda Kolera Salgını (1892-1896)*, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2019.

